

טובות שישלם בהם הקבוצ המדיני לא ימשך אליו שום שלמות פרטי בזה אלא השלמות הנמשך מצד תתן הישוב המדיני. וכשיעשה זה הסתנה ע"פ התורה מצד שצוה בהם הש"י וכדי להכניע אליו ולעשות רצונו ולהשלים מצותיו שצוה בהם, דנה יגיע לו מה תכלית אחר פרטי יותר נכבד יותר חשוב שזהו עבודת הש"י שע"י הכונה הזאת המתחברת אל המעשה יושג השלמות הנפשי כמו שבארנו בפרק הכישי מה המאמר. וזהו שאמר הכתוב (ישעיה ל"ז) והיה מעשה הצדקה שלום וגו', כלומר עשיית הצדקה יגרום שלום בקבוצ המדיני שלא יגוול העני את העשיר, אבל כונת נתינת הצדקה אם היא מצד שצוה בה הש"י שזהו הנקרא עבודת הצדקה יגרום השקט ובטח עד עולם שזהו ההשפאות הנפשי הנצחי. וע"ז אמרו גדולי המצווה ועושה כמי שאינו מצווה ועושה, כי המצווה ועושה בעשיית המצווה כתקנה יעשה שני דברים, האחד שיעשה הפעל הטוב או היושר באמת, והשני שהוא מכין לעשות רצון אביו שבשמים. ומי שאינו מצווה ועושה יעשה הפעל הזה מצד שהוא יושר בלבד לא אלת. וע"ז הדרך יובן איך יקנה האדם השלמות והיי העוה"ב על משפטי התורה על עשה ולא תעשה שבה כשהיו נעשים לאהבת הש"י וליראתו ולהשלים מצותו שצוה בהן. ויתבאר מה שפעל עשיית המצווה לבדו אינו מכון להגיע השלמות האנושי מצד עצמו אלא מצד ההוראה שיש בעשיית המצווה על ההבנה אל הש"י לעשות רצונו ולאהבה אותו, ודרי זה כמרגלי את הגר שאין הכונה בהדלקה בפעל המגיע מהדלקה בעצמו, ר"ל כדי לכלות את השמן ולשרוף את הפתילה שהוא הפעל המגיע ממעשה הדלקה, אבל כונת הדלקת הגר הוא בעבוד האור הנמשך מן המעשה ההוא, וכן היא כונת התורה להושיט את האדם בעבודת הש"י ולהאיר לפניו את הדרך ילך בה לעבוד עבודתו ואת המעשה אשר יעשה כדי שישגי אהבתו, ולזה מה שרצה הכתוב המצווה לנר באמרו כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו') כאלו באר שהתורה מכוננת מצד עצמה כאור שהוא מכון לעצמו, אבל המצווה אינה מכוננת מצד עצמה, והמעשה אשר בה כנר שאינו מכון מצד עצמו אלא מצד האור הנמשך ממנו, וכן המצווה כוננת עשיית מצד ההוראה הנמשכת מהמעשה ההוא שהיא העבודה אל הש"י שהוא האור הנמשך ממנו והוא שקרא תורה באמרו ותורה אור. ולכן בהעדר הכונה כפעל המצווה דרי הוא כאדם המהלך באישון לילה ואפלה שהוא נכשל בהכרת. ובעבור זה כנו רבותינו העושה מצווה בזולת הכונה הראויה (*) פושע, ואמרו כי העושה מצות הפסח שלא כהלכתו ר"ל שלא על הכונה הראויה עליו הכתוב אמר ופושעים יכשלו בם, ואמר שלמה דרך רשעים כאפלה לא ידעו במה יכשלו (סד ד') ועל הכונה הנקשרת במעשה הראוי אמרו כי שרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם (הושע י"ד) ואמר שלמה ואורה צדיקים כאור ננה הולך ואור עד נכון היום (משלי ד') כלומר שאינו. כבה לעולם :

פרק כט וראוי שנהקיר ככלא חקירה גדולת התועלת מאד והוא אם התורה הזאת האלוהית נותנת שלמות (ה) בכללה או בחלקה, ונאמר שחורבן הוה נחלקו בן רבי שמעון בן לקיש ורבי יוחנן בפרק חלק (סנהדרין דף ק"א ע"א) אמרו שם לכן הרהיבה שאל נפשה ופעה פיה לבלי חק (ישעיה ה') אמר רבי שמעון בן לקיש למי שמשויר אפי' חק אחד מן התורה אמר רבי יוחנן לא ניהא ליה למריה דאמרית עליה הכי אלא למי שלא קיים אפי' חק אחד מן התורה, והיה נראה שהוא ראוי שתהיה נותנת השלמות בכללה ולא בחלקה כדברי רבי שמעון בן לקיש, לפי שאם היה חלק מסנו מספיק להקנות השלמות האנושי למה יעמים השם יתברך עלינו רבוי המצות ואזהרות כי מה שאפשר שיושג בפעל אחד יראה שיהיה פעל במל שיעשה בהשגתו פעולות רבות, כי מי שיוכל לרפאות חולי אחד בסם אחד פשוט קל ההשגה שיעשה הרבה רבת הסמים קשי ההשגה היא פעולת שוא בלי ספק כמאמר החכם לשאי עשו בפעולות רבות מה שאפשר לעשות בפעולה אחת, ולזה יראה שכל המצות והאזהרות שבאו בתורה הם הכרחיות להקנות השלמות האנושי שאם לא כן לא היה השם יתברך מצוה אותנו בהם. אבל שנאמר שכל המצות והאזהרות שבאו בתורה הם הכרחיות בהקנת השלמות הוא דבר זר וקשה מאד, שאם הדבר כן אי אפשר לשום אדם שיקנה השלמות והוא לפי שאדם אין צריך בארץ אשר יעשה טוב ולא יחמא, ואם יחסר לו אחת מן המצות לפי זה הדעת אי אפשר לו.

(*) הגה"ה משה ואמרו כו. א"ל מסקנת סגמאל אינו כן וזיל משום דלא עביר מלוך מן סוכות כשע קצת נים אלא מל וכו', ועיין סוכות דף י' ע"ב ונודע דף כ"ג :

שרשים

כנס נ"כ גר עבדות הש"י וע"ז תקנה הגמט
השלמות האנושי ועתה אינו מן הראוי להקשות
וישם אם כן השתללות רוח חכמי ישראל וכו'

כמכר כי זהו טול עבודת השם יתברך :
פרק כט (ה) בכללה. שצריך לקיים כולה :
שלא

ספר מאמר שלישי פרק כט העקרים קלא 261

לו לקנות השלמות האנושי, ויהיה א"כ התורה שנתנה לישראל דרך חסד להביאם כולם לחיי העוה"ב היא בעצמה המונעת אותם שיוכו לנועם ההוא, וזה הפך מה שכוון ממנה, כי אין צ"ל (ג) שלא ישיגוהו כלם שאפי' יחיד ברור לא יוכל להקיף על כלל הדעות שבאו בתורה, ולא לעשות כלל החקים ולא לקיים כל המשפטים שבאו בה, ויהיו כלל ישראל לפי זה יורדן לבאר שחת חלילה לאל מרשע ושדוי מעול (ג), עם שהמקובל באומה הוא הפך כל זה שדרי אמרו במשנה (מסדנין דף ז' ע"ב) כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. וזה ספק חזק ראוי שנשתדל בהתרתו:

והדרך הבנת זה הענין הוא, כי כמו שנמצא מדברים המבעיים דברים הרבה ימצאו על צד היותר טוב ולא על צד ההכרח. כמו כפילת החושים וזולתם שהיה אפשר המצא והחקיים הבעלי חיים (ד) בזולת הכפל ההוא, ואולם נמצאו בבעלי חיים על צד היותר טוב. כן השם יתברך להיותו חפץ להביא את האדם אל השלמות האנושי וראה כמה מונעים יש להם ממדידים מהשגת השלמות האנושי, חתר דרך בשישיגוהו, וזה כשהרבה לו דרכים ואופנים אינם הכרחיים כלם להשגת השלמות (ה) ואמנם נמצאו על צד היותר טוב כדי שיושג השלמות האנושי או חלק ממנו על ידי כל אחד מהם כדי שלא ימלט אחד מישראל בפרט או מן האנשים בכלל שלא ישיג השלמות ההוא אם ישתדל להשיגו באחת מן הדרכים ההם, וזהו מה שאמרו רבותינו ז"ל בסוף מכות (דף ק"ג ע"ב) רבי חנינא בן עקשיא אומר רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעי' מ"ג), הגה בארז' שלכך נצטוו ישראל רוב המצות כדי לצדקם ולזכותם. והוא מבואר שאם היו כלם הכרחיים לקנית השלמות לא היה זה זכות אלא חובה, ולזה הוא שאמר רבי יוחנן לא ניהא ליה למיריהו דאמרת עליהו הכי אלא למי שלא קיים אפי' חק אחד בתורה. וכן כתב הרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה וז"ל על אותה משנה מעיקרי האמונה בתורה כי כשיקיים האדם מצוה מותרת מצות כסדר וכדונן שלא ישהה עמה דבר מכוונת העולם בשום פנים אלא שיעשה אותה לשמה מאהבה כמו שבארתי לך, הגה זה יוכה בה לחיי העוה"ב, וע"ז אמר כי בהיותם הרבה א"א שלא יעשה אדם בחייו אחת מהן על מתכונתה: ושלמותה בעשייתה אותה מצוה תחיה נפשו באותו מעשה, וממה שזורה על העקר הזה רבי חנינא בן תרדיון (ע"ז י"ז) ששאל את רבי יוסי בן קסמא מה אני לחיי העוה"ב והשיב כלום בא מעשה לידך כלומר נודמן לך לעשות מצוה כדונן, והשיבו כי נודמנה לו מצות צדקה על דרך שלמות בכל מה שאפשר וזכה בה לחיי העוה"ב עכ"ל שם. ונתבאר לפי מה שאמרנו כי מצוה אחת בלבד תספיק לתת השלמות האנושי, ואולם מה שנמצאו בתורה מצות רבות לא היה זה על צד ההכרח, אבל על צד היותר טוב כדי שלא ימלט אדם מישראל שלא יזכה לעוה"ב על ידי אחת מהן או זו מהן שתהיה. ותא חזי מאן גברא רבה מסהדי עולה הרמב"ם ז"ל שאמר כי דעת רבותינו ז"ל הוא כי רבוי המצות לא היה להעמיס עלינו משא כבד אשר לא נוכל שאתו, אבל היה חסד מהש"י לזכות את ישראל ולהצדיקם כי הגדיל את התורה והרבה מצותיה כדי שיהיה להם דרכים מתחלפים כדי שיקנו על יום השלמות האנושי. ואע"פ שהעכ"ם לא ישערו בזה כי להיותם עם בוז ושמי יחשבו שיהיה רבוי המצות להעמיס על העם משא כבד, וזהו שסמך אל פסוק וזהו שכתבתי אל שתרבק בהם השגחה האלהית בכל פרטי מעשיהם להצילם מצרתם יאמרו כי בעבור זה לא תספיק להקנות שום שלמות לנפש, ואין הדבר כן כי אפי' מצוה אחת עשויה בהלכתה כמו שבארנו תספיק אל שיקנה האדם בה חיי העוה"ב, ובעבור זה אמרו רז"ל כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב, וזהו שכתבתי כל אחד מהם מצוה כמצות התורה שעל ידיה יזכה למדרגה מה ממדרגות העוה"ב. ואולם כפי רבוי המצות שיעשה כן תגדל מדרגתו שם, ולזה היה משה כוסף ותאב להכנס לארץ כדי שיע"י קיום המצות התלויות בארץ יזכה בלי ספק למדרגה יותר גדולה בעוה"ב. ופעמים יגיע רבוי המצות הכקיימות על ידי איש אחד אל שיהיה במדרגה שיושג בעוה"ב בכל פרטי ענינו כרבי חנינא בן דוסא וזולתו מן החסידים, וכבר אפשר שיתמצאו רבוי המצות

שרשים

(כ) שלא ישיגוהו כלם. כל ישראל: (ג) עם באומה כזו נהפך כל זה וכו': (ד) בזולת שהמקובל וכו'. מתורף לזה שהקבלה נמשכת הכפל ההוא. כי אף אם היה לו ענין אחד

ענפים

פרק כט [ה] ואמנם נמצאו על צד היותר טוב. וראה נעצור זה אלמך הכתוב ה' עשה גם שיהיה. לעיל בפרק שם מזה המאמר:

כשאמרו

ספר

מאמר שלישי פרק כט

העקרים

המצות או כללותם באישים מתחלפים ודויה כלל האישים ההם מושגת יותר מן האיש האחד (ס) זה כי הכלל ההוא ישוב במדרגת האיש האחד (ו) שימצאו בו רבוי המצות, זאת היא מכה שהיה הכלל לעולם יותר ממושגת מהפרט להמצא בכלל רבוי המצות או כלל מצות התורה יותר ממה שימצאו באיש האחד, ולזה היה הכלל לעולם נענים בתפלתם ומושגתם ומוצלים מהמדרגים יותר מהפרט. זה אסמך יהיה בהצלחת העוה"ב, אבל בעוה"ב מדרגת כל אחד ואחד לפי מעשיו ורוב המצות שיעשה, וגדולה מו נמצא לר"ל במקומות הרבה שאפי' בעשית פעל אחד שאינו מצות ואינו אזהרה אם יכוין העושה בעשיתו לשם שמים ולכבוד הש"י או כבוד תורתו וזכה בה לחיי העוה"ב כלומר למדרגה מה ממדרגות העוה"ב, ואמר בכתובות על ההוא כובס הרהו בשבבותיה דרבי וסליק לאגרא ונפל ומית שיצאה בת קול ואמרה אף ההוא כובס מוזמן לחיי העוה"ב, שיראה מזה שאפי' מי שנצטער על שלא כבד תהם במותו ומת מתוך הצער ההוא בכונה ההיא וזכה לחיי העוה"ב אחר שצערו ומיתתו היתה לש"ש, וכן במס' ע"א אמרו על השיטת שהיה במסנה להמגת את רבי חנינא בן תרדיון, כי לפי שקרב מיתתו כדי שלא יצטער רבי חנינא ביותר שהיה מוזמן לחיי העוה"ב. וכן במסכת תענית ב"ב סדר תעניות בתרא מביא הרבה מעשים מאנשים שאמר אליהו עליהם שהיו מוזכרין לחיי העוה"ב, ואע"פ שלא היו עושים מעשים שהיו מצות או אזהרה אלא פעולות טובות כמו שומר בית הסודר שהיה מפרש הנשים מהאנשים כדי שלא יבואו לידי הרגל עבירה וזולת זה שם הרבה. וכבר בארו ר"ל כלל הפעולות הטובות המביאות האדם להשגת חיי העוה"ב מוזלת המצות המפורשות בתורה אמרו וזלכת ברביו (דגיס נח) מה הוא חנן אף אתה תהיה חנן מה הוא רחום אף אתה תהיה רחום מה הוא גומל חסדים מה הוא קובר מתים אף אתה קובר מתים וכו', וכלל הדברים הוא כי כל פעולה שיעשה העושה אותה לש"ש וזכה בה לחיי העוה"ב, ואף אם הפעל ההוא יחשב בו שהוא רע אמרו ר"ל (נכנס דף ס"ג ע"ה) בכל דרכך דעו ואפי' לדבר עבירה, ואמרו עוד גדולה עבירה לשמה מצוה שלא לשמה (מ"ז דף כ"ג ע"ה). והבן זה העקר ודעו כי הוא הכרחי לתורת משה שאם לא כן לא יהיו כלל ישראל זוכים לחיי העוה"ב ע"י התורה אלא אחד מעיר או יחיד בדורו. ותהיה החבה יתרה שחבב הקב"ה את ישראל לתת להם התורה כמו שאמרנו חביבין ישראל שנתן להם כלי חמדה וכו' (אבות ס"ג) לנקמה מהם שלא יוכלו לקיים את כלל והיו נענשים על כך. אלא שהאמת הוא מה שאמרנו שזה עקר פרטי לתורת משה שאלו כוונו ר"ל באמנם כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב כלומר שכלם ישיגו מדרגה ממדרגות העוה"ב. ואע"פ שיש מן החכמים חולקים ע"ז ואומרים כי צריך רבוי גדול מן המצות כדי שיוכה האדם לחיי העוה"ב, אין הדבר כן אלא כי לפי רבוי המצות תגדל מדרגתו בו כמו שאמרנו אבל במצות אחת בלבד ישיג מדרגה מה ממנו. ומה שאמרו ר"ל במסכת מכות (דף כ"ד ע"ה) אמר רבי שמלאי תרי"ג מצות נאמרו למשה בסניו וכו', בא דוד והעמיד על "א וכו' בא ישעיה והעמיד על שש וכו', שיראה מזה שצריך כל המצות כדי לקנות השלמות אלא שרוד העמידן על י"א וישעיה על שש וכן השאר עוד, תדע פירוש המאמר הזה בפרק הבא אחר זה בעזרת השם ויתברך :

פרק ל (ה) המדרגות שיושגו ע"י המצות הן מתחלפות כפנים רבים. ראשונה מצד התחלף המצות, כי יש מצוה שהמדרגה שתושג על ידה היא יותר גדולה ממדרגה שתושג על יד אחרת אע"פ שהיו שוות בכוננת עשיתן, זה נלמד ממה שאמרנו (אבות פרק ב') הוי ודור במצוה קלה כבחמורה שאין אותה יודע מתן שכרן של מצות, שיראה מזה שיש חלוק במתן שכר מצות לקצתן על קצתן, ונלמד מזה ג"כ שהדרגה שאמרנו ב"ה הקודם לזה הוא אמתי ונכון שאין קניית השלמות תלוי בעשית המצות כלל מה זה שאמרנו הוי ודור במצוה קלה כבחמורה שכן אותה יודע מתן שכרן של מצות אפי' יהיה השכר יותר ראוץ ויותר בכלן כדי שיקבל השכר אלא יש מכאן ראיה שעל כל אחת ואחת יש מדרגה מיוחדת לשכר שאין שכרן שווה (ג) ושואן עשית כל המצות הכרחי לקבול השכר המיועד בעוה"ב. ושנית

מצד

שרשים

מצות אחרות ולכן כל המצות נידח שעשו כל הכלל הזה כן יותר מהמצות שעשו זה האחד, וז"ל א"ח"כ וזאת היא סנה וכו' להמלא ככלל רבוי המצות וכו' יותר ממה שיתאלו בלשם האחד וכו' :

פרק ל (ה) המדרגות של ע"ה"ב (ג) ושואן עשית כל המצות.

שואן

או חזון אחת היה ג"כ יכול לראות או לשמוע :
(ה) וזה כי הכלל הכוח וכו'. כל אחד מהכלל :
(ו) שימצאו בו רבוי המצות. פי' כשם שימצא רבוי המצות כוב האחד כן ימצאו רבוי המצות בכל אחד מהכלל אלא ת"מ מצות עצמן אינן שוין רק גרובן עד"מ כמו שזה האחד קיים עשר מצות כמו כן כל אחד מהכלל קיים כל אחד עשר

מצד התחלף הכונות, כי אין ספק שאף אם יהיו המצות (ג) שוות במספר או תורה (ד) המצות האחת בעיניה תתחלף מדרגת שכרה כפי התחלף הכונות כמו שאמרו רבותינו ז"ל (מז דף כ"ג ע"ה) משל לשני בני אדם שצלו פסידים אחד אכלו לשם פסח ואחד אכלו לשם אכילה גסה, זה שאכלו לשם פסח עליו הכתוב אומר כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם (דמזע י"ד) וזה שאכלו לשם אכילה גסה עליו הכתוב אומר ופושעים יכשלו בם (סז וכבר בארנו זה למעלה, שלישית כי אף אם יסכימו הכונות ומספר המצות יתחלפו המדרגות מצד התחלף רבוי הפעולות ומעוטן כי אין ספק שהתמדת עשית פעל אחד בעצמו יקנה מדרגה יותר גדולה מעשית הפעל ההוא פעם אחת, והמשל בזה שני אנשים שונים בחכמה שונים בעושר ובכל דבר והאחד נתן, אלף זה לצדקה בפעם אחת בכונתו ראוי והשני נתן אלף זה באלף פעמים זה אחד בכל פעם, כי אף אם העדקה (ה) שזה בכמות תהיה מדרגת השני בלי ספק יותר גדולה ממדרגת הראשון כי קיום ציונים רבים בפעל האחד בעצמו ורוביו הכונות אשר בפעולות ההן יותר טוב מקיום ציוני אחד בכונה אחת טובה, וכן מי שיכבד את אביו בשנתן לו בפעם אחת אלף זה והאחר באלף פעמים, תתחלף ממדרגת בלי ספק כפי רבוי הפעולות שבאו בעשית המצוה ההיא. רביעית תתחלפנה המדרגות כפי רבוי המצוה שיעשה האחד על מספר המצות שיעשה האחר, כי קיום מצות רבות יתנו ראיות למדרגה יותר גדולה בלי ספק להתחבר בזה רבוי מצות ורוביו פעולות, ויקרה מצד חלוק המדרגות הללו, כי כבר ימצא אדם שיהיו בידו מצות רבות יותר מאיש אחר, ואעפ"כ לפי שלא נעשו המצות ההן על הכונה הראויה לא יספיקו לתת לו אלא מדרגה קטנה ממדרגת העו"ב, ואולי שלא יספיק לקנות על ידם שום מדרגה ממדרגות העו"ב (ו) ולפי שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה יתן לו שכר בעו"ה שכר המצוה או המצות שיעשה שלא בכונה. וימצא ג"כ אדם שיעשה כל ימיו רבוי עבירות ובסוף ימיו יעשה מצוה אחת או פעל אחד בכונה ראוי וימות מתוך אותה כונה שתספיק אותה כונה לתת לו מדרגה מה ממדרגת העו"ב כמו שהוכחנו בפרק שלפני זה כהנא שומר (ז) ששקר במיתת רבי חנינא בן תרדיון. ופעמים ימצא איש תספיק מדרגתו מצד רבוי עשית מצות והכונות הראויות אל שיהיה מושגת בעו"ה ומוצל מכל הפגעים כרוב חסידיו ישראל עד שישתנה הטבע כפי רצונם כמו שהיה זה ברבי חנינא בן דוסא ובנחום איש גמ זו ורבי פנחס בן יאיר ודומיהם. ופעמים ימצא איש אחד מצד רבוי המצות והכונות הראויות וההשגה שישגי באל ית' אל שיגיע בעו"ה למדרגת ישיעיו ואלישע הדומיהן, זה מדרגה שאין למעלה ממנה שהיא מדרגת גדולי הנביאים שהיו אחרי משה, ומעתה מה שאמרו רבותינו ז"ל בסוף מכות (דף כ"ד ע"ה) דרש רבי שמלאי תרי"ג מצות נאמרו למשה בסניני בא דוד והעמיתן על י"א שנאמר ה' מי גיור באהלך וכו' הולך תמים ופועל צדק (תהלים ס"ו) בא ישיעה והעמיתן על שש שנאמר הולך צדקות ודובר מישרים וגו' (ישעיה ל"ג) בא מיכה והעמיתן על ג' שנא' ומה ה' דרש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לבת עם אלהיך (מיקה ו') בא חבקוק והעמיתן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה וכו' (חבקוק כ' ד'). אין הכונה לומר כי בעשית י"א מצות או ג' יקנה מן השלמות האנושי המדרגה שתושג מצד כל מצות האלהיך, או שבהן יקנה מדרגה מה מהשלמות ולא בפחות, אלא שכל אחד מן הנביאים היה מתכוין לעשות כללים כוללים מצות רבות כהנא (ח) ומדות טובות כדרך שבני אדם עושים כדי שעל ידם ישיג האדם מדרגה גדולה מהשלמות, כי למה שיקשה על כל אדם להעמיד על עצמו תרי"ג מצות, וגם יקשה עליו לעשות מצוה כתקנה מכל הצדדים על הדרך שבארנו למעלה בזה המאמר, היתה כונת כל הנביאים לעשות כללים שעל ידם הושג מדרגה גדולה מהשלמות קרובה למדרגה המושגת על כלל המצות אע"פ שאין אפשר שתעלה למדרגה גדולה כמות, ומנה דוד י"א דברים שהם כללים למדות הטובות יותר ממה שהם כללים לדעות האמיתות (ט) ולא למצות שהרי דובר אמת בלבבו וגו' וחיפה לא נשא על קרובו נבזה בעיניו נמאס (תהלים ט"ו) אין אחת מהן מצוה ממצות התורה, אבל כונת דוד היתה לעשות כללים שיכללו מצות רבות ומדות טובות על ידם יקנה האדם מדרגה גדולה מן השלמות האנושי

שרשים

ז"ל כנ"ח פרק שור שנגח ד' וכו' דף ל"ח אין הקצ"ה מקשה שכר אפילו שיהיה נא' וכו' מאריך אפיה וגבי דלילה וכו' ע"ס: (י) ששקד. מיהר: (ח) ומדות טובות כדרך שבני אדם וכו'. סו' אף שאין מנינות כמורה שאם יעשה אותם לשם שמים ישיג מדרגה מה מהשלמות: (ט) ולא להצות. אלו ה"ל שמהם אין דוקא מכהמות: ואע"פ

שאין צריך לעשות כל המצות: (ג) שוות במספר. המשל בזה שראוי עשה ג' מצות ומעוטן גם כן עשה ג' מצות: (ד) המצוה האחת בעיניה. ששניהם היו נזכרים במצוה אחת עדי"מ שזה היה נזכר במצות כיבוד אב ואם וזה ג"כ היה נזכר בה: (ה) שזה נכמות. שהצדקה של זה לא היתה כי אם אלף זה ושל זה גם כן אלף זה (ו) ולפי שאין הקצ"ה מקשה וכו'. כמו שדרשו רבותינו

מאמר שלישי פרק ל ספר העקרים

כי הולך תמים ופועל צדק וחובר אמת בלבבו ולא רגל על לשונו ולא עשה לרעהו רעה מזוהר שלא יחמא אדם במחשבה ולא בדבור ולא במעשה ושיתקן מדותיו במדות הטובות הנמשכות מאלו הכללים, במחשבה וחובר אמת בלבבו, בדבור לא רגל על לשונו, ובמעשה לא עשה לרעהו רעה, והרפה לא נשא על קרובו, ר"ל שהיה מקנא על הרפת קרובו כמו שהוא מקנא על עצמו (י) ואע"פ שאין כל דבריו אלו מצוה ממצות התורה אלא תקן המדות והזכיר עמהם קצת מצות פרטיות שהיו נכשלים בהם בדורו או שאדם נכשל בהם בקלות ורושב שאינו עבירות כמו שזוהר על נקי לא לקח (ס"ט) שפירושו לא לקח שזוהר אפילו על מי שהוא נקי לזכותו בדין שזה דבר יחשוב (כ) לזקן שאינו חומא, וכן בשאר. והראיה על זה הפירוש שנמצא דוד עצמו אומר במזמור לה' הארץ ומלואה (ס"ט כ"ד) מי יעלה בדר' ה' ומי יקום במקום קדשו ולא מנה אלא ג' תנאים שהם נקי כפים ובר לבב ואשר לא נשא לשוא נפשי. ויש לתמוה למה לא כנה ה"א שזכרו במזמור ה' מי יגור באהלך. אלא שבמזמור לה' הארץ ומלואה כולל כל המצות והמדות טובות בנ' דברים בלבד, במעשה ובמחשבה ובדבור, במעשה נקי כפים, במחשבה ובר לבב, ובדבור אשר לא נשא לשוא נפשי ר"ל שלא נשבע שבועה לשוא (ל) אפילו בחיי דוד שלא היה יודע הנסתרות, וזהו לשון נפשי שהוא כנוי אל דוד לפי המסורת. או יהיה כנוי נפשו כפי הכתיב שב אל השם כמו שש הנה שנה ה' ושבע תועבת נפשו (מנ"י). או יהיה כנוי נפשו שב אל האדם שאמר עליו מי יעלה בדר' ה' וירצה לומר שהכת השכלי אשר בו לא נתן בו לשוא כלומר שלא נשאו בחנם כי הוא השלים נפשו כפי מה שבכת האדם להשלימה, והזכיר ולא נשבע למרמה כי אפשר שלא נשבע לשקר אלא באמת כמעשה דקניא דרבא (מרכ"ס דף כ"ה ע"ה) ואע"פ אמר שאין ראוי לעשות כן אחר שהוא נשבע במרמה, ובאלו הג' כללים כל המצות שהזכיר במזמור ה' מי יגור באהלך אלא ששם פרט יותר דברים שאינם נכללים באלו והם תלויים במדות לפי שראה בני דורו נכשלים בהם או שאדם נכשל בהם בקלות לפי שחושב שאין רע בעשיתן כמו לבנות את החכמים ע"כ אמר ואת יראי ה' יכבד וכן והרפה לא נשא על קרובו. וע"ז הדרך בעצמו הוא מה שאמרו בא ישעיהו העמיתן על שש כי ישעיה עשה ששה כללים למצות והם שלא יחמא האדם בפעל, אבל יפעל הפעולות הטובות וזהו הולך צדיקת, ושלא יחמא בדבור וזהו דובר מישורים, ושלא יחמא במחשבה וזהו מאס בבצע מעשקות שהמאס הוא הפך החמדה שהיא בלב, ואחר כך אמר שלא יספיק שלא יחמא באחת מכל אלו אלא שאף הוא נזהר שלא להתחזק יד עובדי עבירה, וזהו נתרע כפיו מתמך בשחר כי לא די שלא יקח שזוהר אלא שנוער כפיו מתמך יד הלוקח שזוהר, ולא די שלא יחזיק יד עובדי עבירה אלא שזוהר. מתרחק מראות ברע או מלשמוע המעשה הרע, וזהו אומם אנוני משמעת דמים ותועם עניני מראות ברע. ואמר אחר כך הוא מרומים ישכון מצדות סלעים משגבו, כלומר כי לאיש כזה ראוי להאמין שישימור מצוד האמונה, כי לחמו נתן מימיו נאמנים, כי לא יירא מדבר רע כי ברעב יפרגו השם סמות ובמלחמה מיד חרב. או אפשר כי הוא מרומים ישכון ירמו אל השכר הנפשי שבעולם העליון. וכן ע"ז הדרך הוא מה שאמרו בא מיכה והעמיתן על ג' שנאמר ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך כי אלו ג' הם כוללים כל מצות שבתורה או רובן, כי אם עשות משפט שכלל כל הדינים שבין אדם למקום והם חסד ויכול כל מיני גמ"ח והצנע לכת עם אלהיך שכלל כל הדברים שבין אדם למקום והם הרעות האמתיות, ואמר בהם לשון והצנע לרמוז למה שכתבנו במאמר השני כי התארים האלהיים הם השוללים שהם תארים בהצנע כי אין אדם רשאי לשלח לשונו ולחייב אלו ית' העולה על רוחו, כמ"ש רבותינו ו"ל (מגילה דף י"ח ע"ה, ערוכין דף י"ט ע"ה) סמא דכולא משתוקא שנאמר לך דומיה תהלה (מגילה ס"ה) וזהו לשון והצנע לכת עם אלהיך, וכן מה שאמרו בא חבקוק והעמיתן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה, הכוונה בו כי בעבור שחבקוק היה מתרעם על הצלחת הרשעים ויסורי הצדיקים אמר בסוף דבריו הכלל הזה כי הצדיק כשיחזיק באמונתו להאמין בדבריו הגביאים ולהבטחות השי"ת שהבטיח לעשות דין ברשעים ולשלם שכר טוב לצדיקים בשמירות הכלל הזה יהיה ולא יחוש לכל המקרים המתרחשים עליו ויסבול הכל בסבר פנים יפות ובוה זכה לחיי העוה"ב. וכן דרך החכמים לעשות כללים למצות התורה, וכבר אמרו על אחד מן החכמים האחרונים שבא אליו לסמים מוזין ובעל עבירות

שרשים

(י) ואע"פ שאין כל דבריו אלו מצוה ממצות וכו'.
 פ' מ"ח כשעשה אותן לשם שמים ויקנה על ידם
 תדרגה גדולה מהשלמות: (כ) לזקן. מי שלוקח: (ל) אפילו בחיי דוד. כמו מי פרעה. ור"ל אע"פ שדוד לא היה יודע אם השכונעם יהיה שהאדם
 הוה כזה נכסב בחיי של דוד היה שנועת שאל
 או

ספר מאמר שלישי פרק ל לא העקרים קלג 265

עבירות ואמר לו אני רוצה לשוב בתשובה ולשמור מצות השי"ת אלא שאיני יכול להעמיד על עצמי רבוי המצות שבתורה כי לא אוכל שאת המשא ההוא, ואמר לו החכם תקבל עליך דבר אחד בלבד לשמרו כראוי ואמר לו הן, אמר לו החכם א"כ קבל עליך לומר האמת וקבל עליו והלך לדרך, לימים היה הולך אותו הליסמים ללסמס איש אחד ולהרגו ופגע בו איש אחר אמר לו היכן אתה הולך ונזכר אותו הליסמים מה שקבל עליו לומר אמת וספר לאיש ההוא להיכן היה הולך, וכן פגע בו איש אחר ושאל לו להיכן היה הולך וספר לו מיד דהרהר אותו הליסמים בלבד אלו השגים יהיו עלי עדים ויהרגוני, וכן אירע לו פעמים רבות בכל מה שהיה רוצה לעשות עד שנמנע בעבור זה ממעשיו הרעים, הנה מבואר כי ע"ז הדרך יתכן כי בשמירת כלל אחד או ב' כללים או יותר ישמור האדם רוב מצות התורה או חלק גדול ממנה. שעל ידו יזכה למעלה חי עוה"ב או למדרגה גדולה בו :

פרק לא התכלית המושג אל הנפש בהיותה בגוף (ה) מצד קיום מצות התורה אינו

אלא שתקבע בגוף תכונת רצת השי"ת וכשיזוהי בה התואר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא תתעלה הנפש ותוכל להשיג החיים הנצחיים שהוא הטוב הצפון לצדיקים והוא הצלחת הנפש אמר הכתוב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (מלכים ב' 4), ויתבאר זה מצד מה שנמצא הכתוב מידע הפלגת העונש על ישראל ועל זרעם אם לא תניע בנפשמם תכונת היראה הזאת מצד מצות התורה אמר הכתוב אם לא תשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך והפלא ה' את מכותיו ואת מכות זרעך וגו' (ד' כה), ואם תשאל והאמר איך אפשר שתביא היראה את האדם אל הגדולה הזאת שהיא השגת החיים הנצחיים והלא יותר שיביא אותו אל זה השגת המושכלות, כבר באר זה שלמה בספר קהלת ואמר שהיראה היא סבת ההשגות ולא דבר אחר וזלתי, וזה דבר תלוי בחכמת השי"ת שגור להיות כך ושואן ראוי לשאל טעם בזה וזה כי כשהתחיל לחקור אם אפשר שיהיה בכאן דבר נותן ההשגות הנצחי והוא מ"ש מה יתרון העושה באשר הוא עמל (קטלג ג') אמר אחר כך ראיתי את הענין אשר נתן האלהים לבני האדם לענות בו, כלומר ראיתי המעשים שנתן אלהים לבני האדם להשתדל בהם ר"ל הפעולות והמלאכות כי כולם יפים בעתם רוצה לומר לפי שעתם (ג) כדי שלא ישתבו המלאכות והידרעות, ואמר גם את העולם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה וגו' מראש ועד סוף, רצה לומר כי גם מה שנתן בלבם תשוקה לדעת את העולם שהיא חכמת הנמצאות ואע"פ שהוא דבר שאי אפשר שיושג כי א"א לאדם שישגי את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף עם כל זה אותה תשוקה שנתן להם גם היא יפה בעתה כדי שלא תשובות המלאכה ההיא לא מצד שבה יושגו החיים הנצחיים כמו שיחשבו האנשים אחר שלפעמים יהיה מה שיושיגו וזאת האמת בעצמו, כמו שבארנו בפרק ג' מזה המאמר, ועל כל אחר זה ידעתי כי (ג) אין טוב בהם כי אם לשמוח ולעשות טוב בחייו כלומר כי בכל אלו ההשתדלות האנושיות אשר הידיעה מכללם אין טוב אחר בהם כי אם לשמוח בו, כי כל אדם ישמח כשישתדל במלאכה מה מרצונו וישיג כונתו בה (ד) לפי דעתו, וגם מועיל לעשות טוב בחייו, כי הפילוסופים תזהיר את האדם על עשיית הטוב המועיל בהנהגה בעוד האדם בחיים אבל לא תועיל לזולת זה, וא"כ כבר אפשר שנאמר כי גם כל האדם שיואכל ושתה וחראה את נפשו טוב בעמלו כי גם זו מתת אלהים היא, כמו הענין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו, ואין בכל זה דבר שיביא להשגות הנצחיות, ואמר אחר זה ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע והאלהים עשה שיוראו מלפניו, ואמר כי כל מה שיעשה האדם בזאת אמצעות הטבע אשר מצד ההייה וההפסד כאלו תאמר (ה) השמים וכל צבאם הוא יהיה לעולם כי נראה אותם קיימים באיש כמאמר דוד ויעמידם לעד לעולם (מלכים קמ"ח), והאלהים עשה כדי לתת קיום באיש (ו) אל הנפש המשכלת שהוא מעשה דיוו כמו שאמר הכתוב ויפה באפיו נשמת חיים (נחלת צ"ג) שיוראו מלפניו, שיראה מזה שהיראה כאלו היא השווי האמתי שעליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, שזהו גדר השווי האמתי

שרשים

כי אם לשמוח וכו'. עיין מזה לעיל בפ"ו מזה המחבר ענפנים כי לפי הנראה שדברי המחבר עבכאן כס סוקרים את מה שכתב סס נפ"ו : (ד) לפי דעתו. ויכול להיות שהוא מנד עמנו אינו אמת : (ה) השמים וכל צבאם. אינם ככלל הויה וההפסד : (ו) אל הנפש המשכלת שהוא מעשה

לא ולכן היה יכול לישבע ואין מי שיאמר לו מה, תעשה וכו' חפ"כ אינו נשבע : פרק לא (ה) מצד קיום מצות תורה. כי על ידי מצות התורה יגיע לתכונת היראה : (ג) כדי שלא ישחט המלאכות. כדי שלא יבעלו ולא וזאת : (ג) כי אין טוב בהם

האמתי שלא יקבל תוספת ולא חסרון, כי התוספת והחסרון יוציאו הדבר משווי ויפסידוהו, והאלהים עשה היראה מלפניו כלומר סדר התורה והמצוות שהם השווי האמתי שהיראה נמשכת מהם כדי לתת קיום אל הנפש, אם כן בהכרח שתתקיים תמיד כי כל אשר יעשה האלהים הוא יהיה לעולם. או נאמר והאלהים עשה שייראו מלפניו (י) כלומר סדר שייראו מלפניו, א"כ היראה הזאת כאלו היא השווי האמתי שלא יקבל תוספת ולא חסרון שאי אפשר שתפסד, ולזה יהיה ראוי להשיג על ידו התכלית האנושית, ואחר שכך נזרדה תכנתו אין להתחכם ולומר איך תהיה היראה מצעת האדם אל השלמות האנושית, לפי שהיא כמו השווי האמתי שלא ידומה עליו תוספת ולא חסרון להשגת התכלית שהוא הקיום וההשגרות. ולזה יהיה מה שנאמר בתורה את ה' אלהיך תירא (דברים ו') אע"פ שהיא מצוה פרטית הנה היא כלל כולל כל מצות התורה או מצות רבות ממנה, לפי שהיראה היא התכונה הנקנית באמצעות מצות התורה והיא התכונה היותר משוובת שישיג האדם ולא תושג כי אם אחר עמל והשתדלות גדול שהרי אברהם אבינו לא נאמר עליו ירא אלהים עד סוף גיונותיו ואולי שאמר הכתוב עליו כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (צפחם כ"ג) כלומר וכבר הגיעת אל התכונה המשובחת שאפשר שישיג האדם בעולם הזה כדי שיחכה לחיי העוה"ב. ובעבור זה תוהיר התורה במקומות רבים על התכונה הזאת, אמרה ויראת מאלהיך אני ה' (ויקרא י"ט, וכו') את ה' אלהיך תירא (דברים ו'), לפי שהתכונה הזאת קשה להשגתו: כאר ועם כל זה תושג בשמירת מצות התורה, ובעבור זה אמר הכתוב (ס"ט) ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד לו בכל לבבך ובכל נפשך לשמור את מצות ה' וגו'. ובארנו ע"ז הדרך כי משה היה אומר לישראל גודל הפלגת חסדי ה' כי מן הדין היה ראוי אל האדם ליראה את הש"י וללכת בדרכיו ולאהבה אותו ולעבדו בכל לב ובכל נפש כדי שישיג שלמותו הנפשית, ולפי שזה ענין קשה מאד שיגיע האדם אל המדרגה הראויה מן היראה והאהבה והעבודה בכל לב ובכל נפש, הקל עליו השי"ת כי תחת כל זה צוהו לשמור חקות השם ומצותיו בלבד, ובוזה תושג מדרגת התכונה המגיעת לו מצד העבודה בכל לב ובכל נפש, ויהיה פירוש הפסוק כן ועתה ישראל הסתכל גודל הפלגת חסדי ה' מה הוא שואל מעמך כי אינו שואל מעמך כי אם תחת יראת השי"ת ותחת לכת בדרכיו ולאהבה אותו ותחת עבודתו בכל לבבך ובכל נפשך שהיית מחוייב לעשות אינו שואל כי אם לשמור מצות ה' ואת חקותיו אשר אנכי מצוך דוים, לשוב לך, כלומר וכל זה לטוב לך כי באמצעות שמירת מצות התורה יושג התכלית האנושית שהיה ראוי שישיגוהו האדם בעמל גדול ובטורח מופלג באמצעות היראה והאהבה והעבודה אל השי"ת בכל לבו ובכל נפשו. והבן זה הפירוש בזה הפסוק כי הוא מופלג מאד תוסר בו הקושיא שהקשו עליו [6] בשאמרו אטו יראה מלתא וזוטרתא היא, ותיצרו אין לגבי משה מלתא וזוטרתא היא (בכרם דף ל"ג ע"ב, ומגילה

(97)

שרשים

מעשה ידיו. וזכירה ע"ז למצעות הטבע: (י) כלומר ונו' אינו קאי על מצות התורה לזכר אלא על הכלל סדר שייראו מלפניו. פי' והאלהים עשה שייראו

הסוג

ענפים

פרק לא [א] בשאמרו אטו יראה מלתא וזוטרתא היא וכו'. עס היום דברי המחבר צביאור הכתוב ועתה ישראל ונו' הם נכונים וישרים למבין וכלם דברי אלהים חיים הן מ"מ נוכל לנצר עוד כונת זה הכתוב דברכים אמרים כזוהן שגס דברי חז"ל אלו יהיו מכוונים ויעלו יפה בלי שום ספק ופקוק ועל ידי זה יהיה קשים המהבר שהקשה על דברי חז"ל כפלה מעקרה ולפי ענ"ד היומר ככן, וזה לשון חז"ל ח"ל הינה הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים שאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וכו' אטו יראה מלתא וזוטרתא היא והכתיב יראה ה' היא אולוץ אין לגבי משה מלתא וזוטרתא היא משל לה' שמבקשין ממנו כלי גדול ויש לו דומה לו כלי קטן כלי קטן ואין לו דומה עליו כלי גדול ע"כ. מהל מקשן העולם והמחבר מה הדין המבקש אין לגבי משה וכו' ומה בכך אם לגבי משה היא מלתא וזוטרתא מחבר שגבני ישראל היא מלתא רבנא והכתוב נווט ואמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך וכו'. ועוד למה הקשה המקשן קושייתו על דברי רבי חיינא בלא רבי חיינא היה גם כן יוכל להקשות אלו הכרי קראי שהדי וכו'. והדרך היומר מחזור צביאור דברי חז"ל אלו לענ"ד הוא, כי נוכל לפרש הכתוב שאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה על שלש דרכים, הדרכה הא' על דרך שאמרו חז"ל ע"י מלוא אחת יוכל האדם לקנות היי עוה"ב ועל דרך שכתבאר לעיל בפרק כ"ח מהל המחבר וכמו שאר"ל ר"ה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הכבד להם תורה ומצוות וכו'. וזש"ה הכחז כי אם ליראה אזוי לשון כי אם הוא מורה על המיעוט ור"ל שהי' אטו מבקש מהם כי אם עשית מעלה אחת כי על ידי מלוא אחת אחס יוכלו

ספר מאמר שלישי פרק לא העקרים קלדר 267

דף כ"ט ע"ט) ואין תירוץ זה מספיק כי יש לבעל הדין לחלוק ולומר שאין ראוי שיאמר העשיר המופלג לעני שאין לו כלום מה אני שואל כעמך כי אם אלף זהובים, לפי שאלף זהובים לעני דבר גדול הוא וקשה ההשגה ואין העשיר מדבר בזה נכונה. ולפי דרכנו מהפרש יפה כי אין הש"ת מבקש דבר שהוא קשה ההשגה אלא קיום מצות התורה כי תכונת היראה שעל ידה יושג השלמות האנושי המשך אל קיום מצות התורה, וכן באר דוד ע"ה ואמר ראשית חכמה יראת ה' (מלכים ק"ה) כי מבורר ועיקר החכמה היא להשיג יראת ה' כי ראשית כמו וראשית שמנים ימשחו (עמוס ו') ובארו ר"ל (נלקט דף מ"ז ע"ט) ואמרו ללומדיהם לא נאמר אלא לעושיהם וכו' לומר כי מעשה המצוה מביא אל התכלית המושג מצד ההשכלה שהכל מודים עליו שהוא עקר תכלית האדם. וכן נמצא באיוב אומר הן יראת ה' היא חכמה (איוב כ"ה) כלומר תכלית החכמה להשיג יראת ה'. ולזהו תכונה הזאת תכלית כל התכונות באמצעות עשיית המצוה ראוי שנאמר בה לפרש ענינה בפרק הבא אחר זה :

פרק לב ענין היראה בכל דבר הוא (ה) הסוג הנפש אחר (ג) והתקבץ כחותיה אליה כשהשער איזה דבר מהרירה, וזה על שני פנים, אם שתשער איזה דבר כיוון ותחרד ממנו מיראת החזק שתשער שאפשר שיגיע ממנו. ואם שתשער איזה דבר גדול ורם ונשא וגבה מאוד ותחרד ממנו כשתתבונן דלות ושפלות ערכה בערך אל הדבר הגדול ההוא אף אם לא תשער שיגיע נזק מן הדבר ההוא ולא תירא ממנו, וכשארם מקיים המצוה בעבור היראה שהיא על דרך הראשון כלומר מיראת העונש או מאהבת השכר יקרא בלשון ר"ל עובד מיראה שלא לשמה. אמרו ר"ל במסכת סוטה פרק נוטל (דף כ"ז ע"ה) שבעה פרושין הם וכו' כלומר שהן שלא לשמה ומנו בכללם פרוש מאהבה פרוש מיראה ואמרו ליה לתנא לא תחני פרוש מאהבה פרוש מיראה דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יעוסק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ופירש"י ו"ל מאהבה ומיראה מאהבת שכר ומיראת עונש, הרי סבואר שהעוסק בתורה ובמצוה לאהבת שכר וליראת עונש נקרא עוסק בתורה שלא לשמה, ואולם המקיים המצוה ליראת השם ואהבתו וחיותו נכבד למצותיו הוא שקראוהו ר"ל עוסק בתורה לשמה ר"ל שאינו מקיים המצוה ליראת העונש ואהבת השכר אלא מאשר יצונו בלבדו רוממות השם ומעלתו בעבור זה נכבד לעשות רצונו שו"א היראה על הדרך השני שאמרנו, והיא היראה האמתית שנשתבח בה אאע"ה שנאמר לו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (דברים כ"ג) והיא התכונה האחרונה שאדם מגיע אליה באמצעות מצות התורה, כי כשתתבונן האדם וישיביל וידע שהש"י משקיף על נסתריו ועל נגליו ויבחין פחיתותו ודלותו שכלו וגדול רוממות השם ומעלתו יחרד מפניו תרדה נגלה ויבוש מלעבור על מצותיו ושלא לעשות רצונו, כמו שיתבייש אדם מעשות דבר בלתי הגון לפני ישר ונכבד וכן ונשאר פנים וחכם חרשים מוסכם בשלמות בחכמה והמדות והמעלה, כי אע"פ שישער האדם שלא יגיענו נזק בעבורו על מצותו הנה הוא בלי ספק יבוש ויחרד תרדה גדולה עד מאוד מלמדת עיניו כבודו לפניו, וזה המין מן היראה המשובחת היא אשר טבע השכל יספוק אליה לפי שכל דבר ישתוקק אל מה שהוא רדופה לו. וכמו שישתוקק כל אדם להשלים חפצו הנה השכל האדם השלם החסיד ולעבוד עבודתו בלב שלם ובנפש חפצה מבלי תקות נמול ויראת עונש, כפי השכל ישתוקק

שרשים

פרק לב (ה) הסוג הנפש אחר. מלשון נסוגו. (ג) והתקבץ כחותיה. כל כחותיו אחר ור"ל על דרך משל נקצצים כחותיו ר"ל נחרדים ומלממין אחד בתוך כולם שהוא נחרד מפני איזה דבר אזי הוא חסר חסירו כלדם שהוא חסר חסר ומלממין את עצמו לאחיה

ע נ פ י מ

יכולים להשיג השלמות. והדרך השני בציבור זה הכתוב נוכל לומר שמלת כי אם הוא מורה על המיעוט אבל המיעוט הוא על דף השפלות ור"ל שאין הש"י חפץ מכם כי אם מזה קטנה ושפלה וק"ל. והדרך השלישי בציבור זה הכתוב הוא ע"ד שכזה הכב בעל עקידת יצחק בציבור כתוב זה והוא שהיראה היא מלמדת על יכלתו יתברך ע"ה, ודבר ידוע שה"ל להשיג יכולת הש"י כי אם כשידריך את עמו במדות טובות ובהנהגות חלקי האומר וירגיל את עמו במדת הענוה וע"ד עקב ענוה יראה, וכבר ידעת שהתכלית מכוונת בשם עקב ור"ל שהתכלית ממדת הענוה שהאדם מרגיל את עמו בה הוא בעבור שישגי יכלתו יתברך וזכו עיני היראה כמ"ס ולכן היו משה ואהרן מרגילים את עמם במדת הענוה כמו שנאמר ונחמו מה. ויהיה אם כן המסך בציבור הכתוב כך וטעה ישראל מה ה' אליהם שואל מעמך. ר"ל זהו הנרמז במלת עה והיא מדת הענוה זהו שואל הש"י מעמך ונחמו העם לזה כי אם ליראה ר"ל כי אין לך שום תכלית אחר בעולם שתוכל לנצל אל שלמותך הנחי כי אם כשתשיג היראה וזה ח"ל כ"ל כשתרגיל עמך במדת הענוה כמ"ס. וח"כ המקסן שקשה

ישתוקק לעשות להשלים רצון הש"י כי זה דבר סבעי אליו. (ג) ובעבור זה היה החכם אומר רבש"ע גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיטה וכו', ר"ל כי זה דבר נכון מצד סבעי השכל, כי השכל יגזור השתעבר הפחות לנכבד כי מזה הדבר נשתעברו הבעלי חיים לבין האדם, ואולם טבע החומר ויצה"ר שהוא שאור שבעיטה מנעד לזה ומחשב להרע ולמרוח המיד ולילול בכבוד הגדול, ובעבור זה הונחו בהורה העונשים כדי להכריח טבע החומר והכחות החמסיות לעבור את הש"י מיראת העונש (ד) לא שיהיה מצטרך זה להכריח השכל כי דבר סבעי הוא אליו לעבור הש"י ולהכנע אליו מולת יראת העונש ואהבת השכר. ולזה היו שני מיני היראה הללו הכרחיים אל האדם כדי שישיו שלמותו, האחד מצד החומר והאחר מצד השכל, ותמצא איוב משבח עצמו בב' מיני היראה הללו ואומר שהיה נודר מעשות הרע בעיני הש"י מיראת העונש ושהיה פועל הדברים הנרצים אצל הש"י מצד ההכנע אליו לרוממותו והתנשאותו ומעלתו, אמר כי פחד אלי איד לא ומשאתו לא אוכל (ליוז"ל) אמר כי פחד אלי איד אל לרמזו על יראת העונש ומשאתו לא אוכל לרמז על יראת הרוממות והתנשאות הבלתי בעל תכלית, כלומר כשאני משער התנשאותו לא אוכל לעבור על דבריו שלא לעשות רצוני שאני בוש מפניו לעשות הרע בעיניו בזולת הפחד שאני כפחד מענשו שרמו אליו בראשונה באכזר איד אל. וכן תמצא ג"כ את איוב כשהיה מוכיח את חבריו ואמר להם שהיו מדברים אחר בפה ואחד בלב ושהיו מחניפים את הש"י בדברי שקר אמר להם הלא תדברו עולה ולו תרברבו רמיה הפניו תשאון אם לאל תריבון. השוב כי יתקור אתכם אם כחתל באנוש תהתלו בו הוכח יוכיח אתכם אם בסתר פנים תשאון הלא שאתו תבעת אתכם (ליוז"ל) אמר שאתו תבעת אתכם על היראה המנעת לאדם מצד התנשאות השם ורוממותו ושהוא משקיף על נסתרו ונגלהו כי זה יבעת את האדם מלרבר עולה או רמיה ואמר ופחדו יפול עליכם בבחינת החרדה והיראה המנעת לאדם מפחד העונש שזו מצד החומר ולזה סמך אל זה וברומם משלי אפר לנבי חומר נביכם, כלומר כשתזכרו שאתם משולים לאפר ושאתם בעלי חומר יש לכם לירא מהשם מהשני פנים הללו שאמרנו. והו ענין ציור היראה שראוי לאדם לירא מהשם שעליה יקרא האדם ירא אלהים :

פרק לג הדבר הנותן שלמות אל המצוה כדי שיושג על ידה התכלית המכוון בה היא השמחה כי השמחה נתנת גמר ושלמות אל הדבר הנפעל עד שהפעל

האחד

שרשים

לצויה מקום נסתר מפני היראה : (ג) ובעבור זה פ"ב : (ד) לא שיהיה מצטרך זה להכריח השכל. היה החכם אומר וכו'. י"ג ר' אלכסנדרו אומר : כלומר שלל הונחו העונשים כדי להכריח השכל : זכו' שזול אומר כך צטר צלויה כדליתא בדרכי פרק

ענפים

ההקשה קשייתו דוקא על דברי רבי חיינא ולא ראה להקשות התרי קראי אהדי זולת דברי רבי חיינא כי הוא לא היה יודע מתחלה שזו ביאור אחר על פירוש כונת זה הכתוב כ"ל כמו שכתבנו בדרך הא'. והוא שהכתוב בא לנו להורות שעל ידי מלוא חסד יכול להשיג השלמות ולפי זה אינו נשמע מדברים אלו שהיראה היא מלוא זועמא וק"ל. ולכן לא היה יכול להקשות התרי קראי אהדי. אבל אחר ששמע מדברי חיינא שלמד מזה הכתוב שהכל בידי שמים חזן מיראת שמים ע"כ חסד לרד לומר שאין כונת רבי חיינא בביאור כתוב זה שבא לרמז על מלוא ח' כי לפי זה לא יוכל ללמוד ממנו שהכל הוא בידי שמים כלומר הוא מוכן מעצמו. ולכן היה המקשה חושב שדלתי שיעקר לימודו של רבי חיינא הוא בא ג"כ מלשון הכתוב שאמר כי אם חסד שיהיה כונתו על הדרך השני שהוא מבורר על שפלות המלוא וקטנותו ולכן הקשה אטו יראה מלוא זועמא היא. והשיב לו הסתכן אין ר"ל חסד הוא שהיראה היא מלוא גדולה וחשובה כמו שאמרנו ותכדרכך כן הוא אבל אין כונת רבי חיינא בביאור כתוב זה כמו שאמרנו שהוא מלשון כ"ל חסד מזה שהוא מרמז גבי משה על מלוא זועמא והוא מלש מה שכתבנו בזה מדת ענוה כמו שאמרנו מזה גם עיקר לימודו של ר' חיינא וזהו על הדרך שכתבנו בדרך שלישי בביאור זה הכתוב ויהיה המשך הביאור מדברי רבי חיינא לפי זה כך הכל בידי שמים חזן מיראת שמים כי לפי שאי אפשר להשיג היראה אם אין בו מתחלה מדת הענוה הנרמזת במלת מה והענוה היא ביד האדם כי זהו צרכו להכניע חלקי חמור או לא ועל דרך ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת המוות והוא וכו' ולכן כללו היראה חיינה צרכו השם יתברך. ולפי זה יתיישב גם כן למה אמר הכל בידי שמים חזן מיראת שמים ולא אמר ביד מי היא היראה לפי שש"ס האמת היא חיינה ביד האדם ג"כ כי אם אין לו מדת הענוה ח"ל לו להשיג ח"ל המשל שהביאו חז"ל ע"ה והוא משל שמבקשן ממנו כלי קטן וכו' לפי זה היה ג"כ עולה כהוגן והיא ממש דומה למשל וק"ל. כן נלמד ביאור כונת חז"ל בדבריהם ח"ל והוא נכון ואין להסתיק יותר :

יתחייב

ספר מאמר שלישי פרק לג העקרים קלה 269

האחד בעצמו כשיענה בשמחה ובטוב לב יקרא מעלה, וכאשר יעשה בעצבון יקרא פחיתות, וזה דבר נהבאר במאמר השני בספר המדות לאריכמו, כי הנריב כשיעשה פעל הנדיבות הוא שמח בפעל ההוא יקרא מעלה, ואם יפעלו בעצבון יקרא פחיתות. וכן נמצא הכתוב מיעד הנמול על עשית הצדקה בשמחה אמר נהן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך (דברים ט"ו) תלה הברכה בולא ירע לבבך ולא בנהן תתן לו. ויתבאר זה באור יותר שלם ע"ז הדרך, אין ספק כי הפעל היותר נכבד והיותר מעולה ראוי שיקובל עליו שכן מהשם על עשייתו והעונש על הפכו לפי הדרך התוריי. ואין נמצא פעל יותר נכבד ויותר מעולה שראוי שיקובל עליו שכן כפי האמת בעצמו וכפי הסכמת כל האנשים אלא עבודת הש'. ונמצא הכתוב מיעד העונש הנדול על מי שאינו עובד הש' בשמחה אמר משה במשנה תורה תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרוב כל ועבדת את אויביך וגו' (דברים כ"ח) תלה העונש על שלא עבד הש' בשמחה לא על שלא עבדו במחולס. וענין הכתוב יורה שפירושו כך כי לא יתכן שיאמר שהעונש יגיע אליו על שלא עבדו בהיותו בשמחה שא"כ [6] יתחייב שלא יהיה האדם מחייב לעבוד את הש' בשלא יהיה בשמחה וברוב כל, ומה יראה שקיום המצוה בשמחה נתן גמר ושלמות אל המצות, ולזה תמצא המשורר מזהיר על עבודת הש' שתהיה בשמחה אמר עבדו את ה' בשמחה וגו' (תהלים ק'), ולפי זה ראוי שנשאל אם עבודת הש' א"א שתושג על השלמות אלא אם כן היא בשמחה ובטוב לבב ונתבאר בפרק שעבר שעיקר עבודת הש' ראוי שתהיה ביראה והיראה דבר מחדיד הלב ובעצבון אותו, ואיך אפשר שתהיה עבודת הש' מושגת בעצבון ושמחה ביחד עם היותם הפכיים. והתר זה הספק הוא ע"ז הדרך כי כל כח מכות האדם כשיעשה פעולתו כראוי יורה זה על שלמות הכח ההוא וכשלא יעשה פעולתו כפי מה שראוי יורה זה על חסרון הכח ההוא או על חסרון בריאותו, וכאשר הוא שלמות באדם שלא יפחד ממה שאין ראוי לפחד ממנו כן הוא שלמות אליו שיפחד ממה שראוי לפחד ממנו ואם לא יפחד ממה שראוי שיפחד ממנו הוא חסרון אליו, כי מי שלא יפחד מהכנים ידו באש ויורה זה על (ה) ערבות שכלו ואם על (ג) בטול חוש ידו כפי שאמר אפוק"ט בכאמר השני מפרקיו מי שיכאב דבר מנופו ולא ירגיש בכאבו ברוב עניניו הנה שכלו מעורבב, וכן הנפש בהיותה ריאה מכה שראוי שתחד ממנו יורה זה על בריאותה ושלמות שכלה וכאשר גדול מעלת הנפש ושלמות שכלה כן תשער יותר התנשאות הש' ורוכמותו ותחרד ממנו יותר ותירא מלעבור על דבריו, וכשימצא האדם בנפשו המדרגה הזאת מן היראה ראוי שהיה שש ושמח ביראה ההיא לפי שזה יורה על בריאות נפשו ושלמות שכלו, ולהעיר על זה באר דוד במקום אחר כי מה שאמר עבדו את ה' בשמחה לא שתהיה העבודה בשחוק וקלות ראש ודרך הריזומות אבל ראוי שתהיה העבודה ביראה אמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (שם ל') כלומר שעיקר עבודת הש' ראוי שתהיה ביראה ורעדה כשחשער הנפש ורוממות ה' והתנשאותו ותירא ממנו בהיותה מבחנת שפלות עצמה וגודל מעלתו ותגיל והשמח באותה היראה והרעדה בעבור ששערה הדבר הנורא שראוי לירא ממנו שזה יורה על שלמותו ובריאות שכלה ובגילה הזאת שתשינו חזיה ועודתכם שלמה ועל כן אמר וגילו ברעדה להורות שהשמחה נותנת גמר ושלמות אל העבודה. וכן השמחה תתן שלמות וקיום אל הדבר אמר דוד נחלתי עדותיך לעולם כי ששון לבי הסה (שם ק"ט) ר"ל כי לפי שהתורה נחלקת לנ' חלקים למשפטים ועדות וחקים, ועל המשפטים אמר נשבעתי ואקיימה לשמור מעצמי צדקם (שם) להורות כי המשפטים שלמותם הוא מצד היותם דברים נמצאים בפעל ועל כן אמר ביהם ואקיימה, אמר עתה כי העדות שהם העדות והדברים שבאו בתורה מסכימים למושכל או לכורגש לפי שהשכל מקבל אותם בשמחה והשמחה היא סבת קיומם בנפש, ועל כן אמר נחלתי עדותיך לעולם וגו'. אבל החקים שהם הדברים שבאו בתורה שאין השכל מסכים בהם ככאליה חזיר ולבישת כלאים חולתם ממה שאין להם טעם ידוע בעבור שאין השכל מקבלם בשמחה וצריך להכריח השכל כדי שישכימו בעשייתם בשמחה, על כן אמר נסיתי לבי לעשות חקך לעולם עקב, כלומר הסיתי והכרחתי שכלי בעל כרחו לעשותה וזה

מצד

שורשים

פרק לג (ה) ערבות שכלו. שגשג : (ב) בטול חוש ידו. שאין לו הרגש ביד : פועל

ענפים

פרק לג [6] יתחייב שלא יהיה האדם מחוייב וכו' כשלא יהיה בשמחה ונכבד כל וכו'. נראה שזה החיוב אינו נזקק כי טעם לומר אף כשלא יהיה בשמחה מחוייב גם כן לעבוד להש' ומ"ש הכתוב בשמחה הוא בעבור כי הכוונה בשמחה אין לו שום התנגדות על שלא לעבוד להש' יתברך כי אי אפשר

מצד תקות השכר הנצחי המקווה בעשייתם וזהו לעולם עקב, ומצד השכר ישמח בהם ומצד השמחה ימשך הכיוון אל הנפש בהם. ועל זה היה דוד משבח עצמו ואמר שיש אנכי על אמרתך כמותא שלל רב (מלכים ק"ט) כלומר כי השמחה בחקים שאינם מצד עצמם אלא מצד שהם אמרתך אני שמח בקיוכם שמחה גדולה כמותא שלל רב. אבל כדי להבדיל בין השמחה אשר בחקים שהוא מצד השכר המקווה בלבד ובין השמחה שאדם משיג בעדות שהם הדברים שהשכל מסכים בהם אמר במקום אחר בדרך עדותך ששתי כעל כל הון (סס ק"ט) כלומר שמחה בב"ת, כג' לשון כל הון לכלול כל ממון שבועלים שא"ל שישמחו ממנו. וכל זה יורה שהשמחה סבת קיום הדבר בנפשו ונותנת גמר ושלמות אל המעשה אי זה פעל שהיה עד שאף הפועל הרע כרי שיועיל אל שלמות תכליתו ראוי שיעשה בשמחה אמר הכתוב במידע הרע על שונאי ישראל על עברם על דברי התורה והיה כאשר שש ה' עליכם להשיב אתכם ולהרבות אתכם כן ישיש ה' עליכם להאביר אתכם ולהשמיר אתכם וגו' (דברים כ"ח) כלומר שיוסיב השי' שפועל הרע יהיה שש ושמח בעשיית הרע שהוא כרי שיעשה בשלמות. אבל כרי שלא יובן שהשי' שהוא טוב ישמח בעשיית הרע אמר הכתוב כן ישיש שהוא סבנין הפועל והוא פעל יוצא ור"ל שהשי' יסבב שפועל הרע יהיה שמח, אבל הוא יתברך לא ישמח בעשיית הרע תלילה, וכבר הזהיר שלמה על זה בנפול אויבך אל תשמח (משלי כ"ז) ואמר הנביא אל תשמח לבני יהודה ביום אברם (עזריהו ה') שיראה שהוא חסרן לשמח בפועל הרע. ואולם בפועל המוב תלה השמחה בו יתברך ולא אמר ישיש שהוא פעל יוצא אבל אמר כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבותיך שהוא מן הקל והוא פעל עומד. ולהורות שהשמחה נותנת שלמות אל הפועל אמר שלמה שמחה לצדיק עשות משפט וכתחה לפועלי און (משלי כ"ח) ר"ל כי הצדיק לפי שהוא שמח בעשיית המשפט יצא המשפט כהוון כחתת ידו אבל פועלי פעל און לפי שהם עצבים בעשיית המשפט כי היא מחתה להם בהכרת יצא מחתת ידם משפט מעוקל אחר שאינם שמחים בעשייתו :

פרק לד רפי שענין יראת השי' היא עיקר עבודה שיעבוד האדם את השי' בעשיית המצוה כמו שאמרנו ובארנו שעקר העבודה ראוי שתהיה בשמחה, וצויר

היראה עם השמחה דבר קשה מאד. (ה) ראוי שנרחיב הדבור כדי שיוכן להבנה המובה על העובר איך אפשר שיהיה הירא שש ושמח עם היות היראה והרעדה יסברו הלב ויעצבוהו. ונאמר שאין ספק כי כל אדם ישפוט שכלו שראוי לו לסבול עמל וטורח גדול זמן מה כדי שיושיג מעלה מה או כבוד גדול, ואע"פ שבהיותו סובל הטורח או העמל ההוא יצטער ויהתעצב בלי ספק אבל כשישער בנפשו להכבוד הגדול או המעלה ההיא המקווה להשיג על ידי המצות ההוא ישיש על המצוה ההוא והעמל כאין לעומת המצוה ההוא המקווה. וכן הוא הענין בעצמו ביראת השם יתברך שאמרנו כי בהיות האדם משער גדול המדרגה המושגת על ידי היראה (ג) שהיא כשחשער נפשו גודל רוממות השם יתברך ומעלתו עד שיירא ויחרד ממנו לא יחוש לכל המצות והתעצבון והחרדה המגיעים אליו על ידי היראה. ונמצא שלמה ממשל לזה משל נכבד מאד ומסכים לסה שאמרנו אמר אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה או תבין יראת ה' וגו' (משלי כ') ובארנו כי לכה שיש בהוצאת הכסף ממחצבו מורה גדול עד מאד לפי שיוצא מעורב עם הסיגים וכן אדם שנאמר לו שיש בביתו מטמון גדול הנה הוא חופר אותו בשמחה גדולה עד מאד והוא מחפש אחריו בריחות אע"פ שבחפרו המטמון או מוצא הכסף הוא סובל טורח גדול ועמל רב ופעמים הוא נקף באצבעו או ברגלו או בשוקו ומצטער עד מאד ואין ספק כי אע"פ שהוא מצטער עד מאד בניקוף ההוא ומתעצב הנה כשהוא משער התכלית המושגת שהוא המטמון או הכסף הוא שמח בלבו וסובל כל הצער והטורח בסבר פנים יפות ובשמחה גדולה, כן על דרך זה ראוי שיוכן העמל והיראה והרעדה שאדם משיג ביראת השי' שראוי שישמח בה שמחה גדולה בהיותו משער גדול מעלת התכלית המושג שהוא ההכנע

שרשים

פעל יוצא. סהאחר ישיש על ידו ולא סהא . **פרק לד (ה) ראוי שירחיב.** לכן ראוי שירחיב: בעצמו ישמח על זה. פעל עומד סהא . פירוט לאפוקי יראה מחמת העונש כמו שנתבאר בעצמו ישמח :

ענפים

סאסר לו לומר שאינו יכול לעבוד את השם בעבור שיש לו דאגות ומצות למצוא אחר מחייתו וכיוצא כי יש לו הכל יומר מדלי וזהו סאמר מרוב כל דאגה לומר השמחה והסוב שיש לו סאס בעבור שיש לו הכל על ד' סרבי וכן אין לו שום דאגה. סאל לפי הסאמר שרענו לומר שסאמר רנה להודיע לנו שגדך לעבוד את השם

ספר מאמר שלישי פרק לד לה העקרים קלו 271

ההכנה אל הש"י והעבודה אליו שזו היא תכלית היראה, וזו שאמר אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה או תבין יראת ה', כלומר כשתסבול כל הטורח בסכר פנים ופוח כחומר המטמון וכמטאזם הכסף או תבין יראת ה' שעל אותו דרך בעצמו ראוי שתהיה שש ושכח במורה והעמל והצער שניתך בעבודת הש"י. ולפי שאין כל אדם יכול להשיג הסדרנה הזאת, המגיע אליה יקרא עובר מאהבה ולא ירא אלהים בלבד שהרי אברהם נאמר לו בסוף נסיונותיו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (נלפס כ"ג) וקראו הכתוב אורכי ואמר על ישראל וזע אברהם אורכי (תע"ט מ"א) ואמר רבותינו ז"ל (פנח דף פ"ט ע"ג) עושין מאהבה ושומחין ביסורין עליהם הכתוב אורכי ואורכיו בצאת השמש בגבורתו (פנפס"ט) כי מי שהוא אהב הש"י לא יחוש לכל המורה והעמל והיסורין שניתעו מעבודתו יתברך. וכן תמצא כי כשתגלה הש"י על אברהם ראשונה אמר לו לך מארצך וממולדתך וגו' (נלפס כ"ג) לנסותו ולהרעילו ולסבול בעול המורה והעמל הגדול שיש במלמול ולפי שעמד בנסיונותיו בשמחה ובטוב לבב קראו הכתוב אורכי. וכל זה מסה שורה כי סבל המורה והעמל בעבודת הש"י בשמחה ובטוב נותן שלמות אל העבודה והיראה. וזה כי אין יראת השם כיראת בשר ודם כי מי שהוא ירא משום אדם או מלך או שר עומד תמיד בפחד וירעה, וזה סבת קצור ימיו, אבל הירא מהשם לא די שדחידה לא תקצר ימיו אבל תוסף ימים אמר שלמה יראת ה' תוסיף ימים (משל"י) והרשעים שאין להם יראת השם לא די שלא יאריכון ימים אבל שנות רשעים תקצרנה. וכן אע"פ שמדרך הירא ורך הלבב להוליד בנים רכי לבב כמזהו ואלא יעשר ולא יקוב חילו כי בדיותו מספר תמיד לא יעשה חפצו כראוי, אמר דוד אשתי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד גבור בארץ יהיה ורעו וגו' (תהלים ק"ג) כלומר אשריו הירא השם כי לא תקנה תכונת היראה והיא רכות הלבב אלא גבורה עד שגבור בארץ יהיה ורעו וגו', וגם מי שהוא חפץ במצותיו ואע"פ שיוציא התוצאות בקיום המצות לא יחסר הונו כי הן ועושר בביתו וצדקתו עומדת לעד (פס ק"ג). וזה להורות כי יראת השם אינה מקצרת ואינה ממעטת הממון ולא היסוס ואינה מסבבת המקרים הרעים כיראת בשר ודם אמר שלמה יראת ה' לחיים ושבע ילין בל יפקד רע (משל"י) ר"ל יראת הש"י לא תסבב המות אבל היא לחיים, וכן אין הירא חסר כל טוב כי שבע ילין, וכן לא יירא מהמקרים כי לא יפקד רע:

פרק לה אהבת הש"י היא מדרגה גדולה שאין למעלה הימנה ולא יגיע אליה האדם אם לא אחר הגיעו למדרגה האחרונה מן היראה כמו שבארנו, כי אברהם שנאמר עליו אורכי לא הגיע למדרגה הזאת אלא בסוף ימיו ואחר העקידה שנאמר לו עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (נלפס כ"ג) ולפיכך צריך שנבאר ענין האהבה ומיניה. ונאמר כי האהבה על ג' מינים, אם אהבת הטוב ואם אהבת המועיל ואם אהבת הערב, ואהבת הטוב הוא שיאהב האדם הדבר הנאהב מצד שהוא טוב גמור (ב) סבלתי שיתעבר באהבה הדאי קבלת התועלת ולא קבלת ערבות כלל אבל יאהב הטוב מצד מה שהוא טוב בלבד. ואהבת המועיל הוא שיאהב האדם הדבר הנאהב מצד התועלת שיקבל ממנו בלבד. ואהבת הערב הוא שיאהב הדבר הנאהב מצד הערבות המגיע לו ממנו לא בעבור שהוא טוב ולא מועיל אלא שהוא ערב בלבד. ואהבת המועיל והערב ישתנו ויתחלפו (ג) בפחות ויתר כפי רוב קבלת התועלת או התענוג (ד) ואפשר שיפסדו. ואולם האהבה אשר תהיה בעבור הטוב בעצמו הנה זאת האהבה לא תפסד ולא תשתנה לפי שהאורב לפי יאהב האהוב בעבור שהוא טוב אליו כלומר (ד) בצורך אל האהוב, אבל למה שההבאר לו שזה האהוב טוב בעצמו (ה) והאורב הוא

שרשים

גם כן. וכשיהיה קבלת המתקנות או הסועלת מעט תחמט אליו האהבה ג"כ: (ג) ואפשר שיפסדו. כי אחר שיפסק הערבות או הסועלת מהדבר ההוא תפסק ותפסד ג"כ האהבה ממנו כי למה לו לאהוב אותו מאחר שאינו מקבל עוד תועלת או הנאה ממנו: (ד) בלידוף אל האהוב. פי' שהוא קבל ממנו איזה טובה משא"כ בלא לא קבל ממנו שום טובה לא יאהב אותו זה אינו: (ה) ואלאהוב הוא

לעיל בפ"ג מזה המאמר ועיין לקמן במ"ד פ"ג ופמ"י כי הוא נאות גם כן לכל מה שנתבאר בספר זה:

פרק לה (א) מברתי שיתעבר בזהב ההוא וכו'. שאינו אוהב אותו בעבור הסועלת המגיע לו ממנו: (ב) ויתחלפו בפחות ויתר. כלומר כשיהיה קבלת המתקנות או הסועלת הרבה תפסד ותתגדל אליו האהבה

ענפים

השם יתברך בשמחה א"כ כל אינו מתיישב עסיר. אם לא שנאמר כי מיוז כל הוא נתינת טעם למה לא עבדו את ה' בשמחה והוא בעבור שהיה להם הכל ע"י הכניז ומסכה זו לא היו יכולין להיות בשמחה על דרך מרכה

הוא הידוע אצל האהוב והוא הדבר הנאהב בלבד החקוק בלבו עד שיעזק (י) עליהם חדר נדר האהבה, כי האהבה היא התאחד דבר הנאהב עם האהוב והתרבסם יחד רכוק שכלי בשלמות. ואולם כמוביל והערב הנה אין האהוב הוא הידוע (י) אבל התועלת המגיע אל דאוב והוא רתענוג המגיע אליו ולזה א"א שיתאחד האהוב עם האהוב ומה הצד השתנה בהשתנות קבלת התועלת או התענוג או הפחד. ואולם אהבת הטוב א"א לה שתשתנה כלל כי אין לאהוב לקבל שום תועלת מן האהוב אלא (ח) הידיעה בו לבד, ועל כן היתה האהבה אל הטוב מצד שהוא טוב יותר מעולה שבמיני האהבות. ולזהו הש"י הוא הטוב הגמור שאין בו רע כלל אחר שאין בו העדר ולא אפשרות תהיה האהבה אליו אהבת הטוב מצד שהוא טוב ותתוסף האהבה הזאת כפי שיעור הידיעה בו יתברך אחרי שאמרנו כי אהבת הטוב תהיה מצד הידיעה בו לבד. ואמנם אחר שהוא יתברך יוצר הכל וחונן נתון המציאות לכל נמצא ונותן נשמה לכל אשר נשבת רוח חיים באפיו הנה הוא כמוביל וראוי שיהיה נאהב מצד מה שהוא כמוביל ג"כ. ובאשר נבדחן הדרך אשר בו מכין מזון לכל אשר ברא כי לא ברא הרברים הכרחיים לבעל חי או לאדם לצורך היותם בלבד אבל גם הרברים המענגים שאינם הכרחיים להם מצד היותם, כאלו תאמר כי האדם אפשר שיתקיים במזון הלוטם בלבד ואולם נבראו רחמים והענגים והרכושים וחולתם מן הפירות שהם מענגים אף אם אינם הכרחיים לו לקיים מציאותו. והנה כזה הצד ראוי שיהיה נאהב ג"כ מצד הערב כלומר מצד שברא הרברים הערבים והמענגים. ובעבור זה (ס) עם היותו אחר אחרות גמורה יאותו אליו כל מיני האהבה, אם אהבת הטוב ואם אהבת המוביל ואם אהבת הערב, וראוי לפי זה שיהיה נאהב בתכלית מה שאפשר בכל מיני האהבה כי לא ידומה שאפשר שימצא יותר טוב ויותר מוביל ולא יותר מענג ממנו, ולזה תמצא כי מרע"ה כשהיה מזהיר את ישראל לאהוב הש"י בכל מיני האהבה כמו שנבאר כמה שאמר (דברים ו') ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך הקדים ואמר שבע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (שם) כלומר עם היותו אחד יאותו לו כל מיני האהבה המתחלפים אם אהבה הטוב ואם אהבת המוביל ואם אהבת הערב, לפי שהוא יתברך טוב גמור והוא הנותן התועלת ונותן התענוג ואין לך לאהוב וזולתו אף אם תהיה אהבתך מאי זה מין שתהיה כי כל סבות האהבה נמצאת בו, ולזה ראוי לאהוב אותו בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך כי אין שם מונע שלא תהיה האהבה אליו שלמה בתכלית מה שאפשר, וזה כי א"א לאדם לאהוב ב' דברים או ב' אנשים אהבה שלמה בתכלית לפי שאם יאהב את שניהם על השווי אין האהבה אל האחד שלמה בתכלית אחר שהיא מתחלקת בין שניהם וא"א שיתאחד האהוב באהוב התאחדות גמורה כמו שהוא מגדר האהבה אלא א"כ היה האהוב אחד, ולזה אמר ה' אחד כלומר אחר שהש"י אחד אין האהבה מתחלקת ואפשר שהיה אהבתך אליו גמורה בי לא תתחלק האהבה לשנים. ואף אם תהיה האהבה כממנים מתחלפים ר"ל מצד הטוב או מצד המוביל או מצד הערב, להיות הש"י אחד והיות נמצאות בו כל סבות האהבה המתחלפות ראוי שתהיה האהבה אליו שלמה בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (י) באיזה בחינה שתהיה מן הבחינות וג"כ אין שם מונע מצד השתנות זמני חיי האדם. כי כשיבחנו חיי האדם נמצא אותם בחלקים לג' חלקים שהם שני העליה ושני העמידה ושני הירידה, והתחלפות האהבה בהם הוא כפי התחלק מיני האהבה שהם הטוב והמוביל והערב. כי בשני העליה שהם עד שלשים או קרוב להם יאהב האדם הערב וימשך אחריו מאד, ולזה תמצא האהבה הזאת בנערים ובנשים ובאשר הם בכדרגת הנערים, כפי שימשך אחר תאות המשגל לפי שהוא ערב אליו מבלי שביט על החוק הנמשך ממנו לנוף ולנפש הנה דוכה אל הנערים הנמשכים אחר תאות המאכל ולא יבחנו החוק הנמשך מרובי המאכל ולא יאהבו דבר אחר אלא

שורשים

הוא הידוע אצל האהוב. כלומר שהאובד הזה ידע וסמך כהאובד שהוא נעננו טוב גמור ולכן יאהב אותו ואין טעם אחר כהאובד זו כי האובד לא קבל שום תועלת או הנאה ממנו : (י) עליהם יחד. האובד והנאהב : (י) אצל התועלת המגיע וכו'. התועלת מן האהוב וכו

ענפים

מרבית נכסים מרבית דאגה או מחמת הרצון בלא לידי רוממות סגל ע"ד ורם לבדך ושכחת את ה' אלהיך וגו'. ושיין מה שכתבנו מה לעיל במאמר ב' פרק ס"ו בענינים וק"ל ג' :

ירעפן

מאדך

ספר מאמר שלישי פרק לה העקרים קלז 273

אלא מי שיעניקם כבר להם אחת או משאר התענוגים הערבים, ובשני העמידה שהם משלשים ועד חמשים או קרוב להם תגבר על האדם אהבת המועיל עד שיש מן האנשים מי שינית האכילה והשתיה ושאר התענוגים הערבים (כ) להמשכו אחר השחוק להיותו מרמה התועלת הגדול הנמשך לו מהריוח הגדול בזמן מועט, וכן (ל) מי שירכב על הספינות ויתן בים דרך ויסכן עצמו במים עזים ויתן בהם נתיבה לתקות הריוח והתועלת ולא יחוש לתענוג אחר כלל. ובשני הירידה שהם שני הזקנה מן' שנים ואילך לא יחוש האדם למועיל ולא לערב אבל אהבתו בלבד תהיה אל המוב מצד מה שהוא טוב, ולזה ימצאו הזקנים נמשכים לעבודת השם ונבדלים מהתאוות יותר מולתם, כי אחר שיראו שהאהבה אשר מצד הערב או מצד המועיל בלתי קיימת לא יחושו רק לאהבת המוב מצד מה שהוא טוב שהיא אהבה קיימת וכלת משתנת בהמצא האהוב שהוא השם כמו שבארנו, זו היא סיבת ישועת הנפש. ולפי שהבחור מצד רתיחת הדם והיותו שטוף בתאוות, לא ישער גמול הנפש וישועתה, כי להיותו שקוע (פ) במוחשות (ק) ירמה שיהקיימו תמיד ולא יאמין תשועת הנפש והשארותה שהוא דבר בלתי מוחש, ולזה אמר הכתוב על הבוטח בה' אורך ימים אשבעיהו ואראנהו בישועתהי (מסילס י"ב) כלומר כי מתוך אריכות הימים והגיעו לימי הזקנה שיחלשו התאוות ויכל לשער ישועת הנפש והשארותה וכיר שזה יושג מצד אהבת השם, ולזה יהיה נמשך לעבודתו ולאהבה אותו שזה דרך הזקנים להמשך לעבודת השם יותר מולתם, וזהו הדרך הנזהר בכלל האנשים, ואולם יש מן הזקנים מי שהוא נמשך אחר התענוגים כנערים או אחר המועיל ואחרי השררה כבן ארבעים ויש בחורים נמשכים אחר אהבת המוב כזקנים, וכן יראלפו האנשים בזה כפי מזגם ומנהגיהם והנימוסים שגדלו בהם, ומ"ס חיי האדם בכלל יתחלקו לנ' מיני האהבה על הדרך שזכרנו. ונראה שהתחלפות האהבה בנ' הזמנים ימשך להתחלפות ממשלת כחות הנפש על האדם, כי בזמן הנערות ובשני העליה תגבר הנפש המתאוה על האדם ולזה ימשך אחר התענוגים, ובזמן הבחורות ובשני העמידה שתגבר עליו הנפש החיונית, אשר ממנה הכח המתעורר וולתו מן הכחות ימשך אחר השררה והנצות ואהבת הממון והתועלת המרומה, ובשני הזקנה לפי שתחלש התאוה ושאר הכחות מלרדוף אחר השררה והנצות יגבר עליו או הכח השכלי ישכיל ויעז שכל שאר הרברים אובדים ושאר דבר שיוכל להיות קיים ולא לתת לו קיום וולתי המשך לעבודת הש', וממה שבמבע השכל להמשך אחריו ימאס התאוות וימשך אחריו מה שתגזור נפשו המשכלת באהבת הש' ויראתו ובכלל אל אהבת המוב שהוא הש' מצד מה שהוא טוב לא מצד המועיל ולא מצד הערב, וירמה שהכח השכלי הזה יקרא בלשוננו לבב כי לב יאמר על האבר מן הבעלי חיים אשר בו הכח החיוני אבל לבב לא יאמר וולתי על כח השכלי בלבד ואיש נבוב וילבב וגו' (לוינ י"ב) גם לי לבב כמוכם (שם י"ג). (ס) ונפש שם נאמר בכללות ויחוד, יאמר על כל כחות הנפש בכלל (ע) זה הרוב ויאמר על כחות הנפש החיוניות בפרט אמר איש אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (שם י"ג) כי אמר נפש כל חי על כלל הנפש החיונית ורוח כל בשר איש על הכח השכלי אשר באדם. ולפי שהנפש המתאוה הומה תמיד על השגת התאוות והגעת המזונות יכנה אותה הכתוב בלשון מאדך, ולרמז אל אהבת שלשת הכחות האלה אל הש' כפי התחלקם בחיי האדם על הדרך שבארנו אמר משה ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דברים ו') אמר לבבך לרמז על אהבת הכח השכלי ואמר בכל להעיר שראוי שכל המחשבות השכליות יכוונו לה. ונפשך לרמז על אהבת הכח החיוני ומאדך על אהבת הכח המתאוה, ובאורו על זה הדרך כי בא להזהיר את האדם שיאהב את הש' תכלית האהבה בכל כחות גופו בכל הזמנים, אם מצד שהאהוב טוב שזאת היא האהבה שיגזור אותה הכח השכלי אמר בכל לבבך, ואם מצד המועיל אמר בכל נפשך כי הוא יתברך הנותן באדם נשמת רוח חיים באפיו ומקיימו כי נפשך ירמז אל הכח החיוני ובכל ירמזו לכל הכחות החיוניים כאמרם ז"ל (מסילסין דף ע"ד ע"ב) בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך, ואם מצד הערב אמר בכל מאדך לרמז אל הכח המתאוה והאהבה הנמשכת ממנו שהוא מינים מתחלפים כמו אהבת המזונות והקנינים והתענוגים, וכל זה להורות כי הוא הש' המוב הנמור והוא המועיל ויוצר האדם והנותן נשמת רוח חיים באפיו והוא נותן המזונות והקנינים והמענג האדם כל ימי חייו, ולזה ראו לאהוב אותך.

שרשים

- מלךד כמו שיתבאר בסוף ס' זה: (כ) להמשכו
 אחר השחוק. לפי שיתכן אחר מניי שחוק הקונוא:
 (ל) מי שירכב על הספינות. שנוטט ארמות ימים:
 (מ) במוחשות. במורגשות: (נ) ידמה. יחשוב:
 (ס) ונפש שם נאמר בכללות ויחוד. מלת נפש
 נאמר לפעמים על הכלל ולפעמים על הפרט:
 (ע) זה הרוב. על הרוב:
 במיני

כפר מאמר שלישי פרק לה לו העקרים

אותו בכל מיני האהבה ובכל הזמנים, ולפי שאהבת הש"י ראוי שתהיה לעבוד עבודתו ולשמור מצותיו בכל מה שאפשר בכל הזמנים אם במחשבה אם ברביר ואם במעשה, המשיך אל זה והיו דברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך לרמוז על המחשבה, ושננתם לבנך ודברת בם לרמוז אל הדבור, וזה בכל הזמנים בשבתך בביתך ובחוצך בדרך ובשבתך ובקוסך, וראוי שתהיה ג"כ במעשה וקשרתם לאות על ירך, ולפי שהמעשה ממנו שיהיה בעוד האדם קיים וממנו שישאר גם אחרי מות האדם הודיר על שני מיני המעשה על מה שהוא בחי האדם אמר וקשרתם לאות ועל הנשאר אחר המות אמר וכתבתם וגו', וזה להורות כי אהבת הש"י ראוי שתהיה בכל מיני האהבה ובכל כחות הגוף ומחוץ האהבה יעבור עבודתו בכל מה שאפשר במחשבה ברביר ובמעשה וזה בכל הזמנים :

פרק לו האהבה אל הש"י תעננ הנפש ותשמח אותה ואע"פ שתאהבה אל הדבר הבלתי מושג

או קשה ההשגה תמיד הנפש ותבלבל אותה לחשוב מחשבות להשיג הדבר הנאהב ולזה יהיו החושקים תמיד בצער ובדאגה עד שישנו הדבר הנאהב, מכל מקום האהבה אל הש"י אף אם הוא דבר בלתי מושג לא תמיד הנפש ולא תבלבל אותה כי במעט המושג ממנו אל האדם השמח בשמחה ותגיל ותתעננ חנות נפלא, כי כן דרך האהבה שרמזנו המושג אליו מהדבר הנאהב יותר ערב אצלו מהרבה מזולתו, ולזה מה ששבת שלמה בספר שיר השירים זה המין מן האהבה מזולתה מן האהבות ואמר עליה מה יפית ומה נעמית אהבה בתענוגים (פס"ו) כלומר כמה רב היופי והנעימות שיש לאהבת הש"י על זולתה מן האהבות כי זאת האהבה היא האהבה בתענוגים, ר"ל שיתעננ בה האדם תענוג נפלא ויש בה מיני תענוגים מתחלפים (ב) כמיני ההשגות המתחלפות אשר בו, ושאר מיני האהבות יצטרך האדם צער נפלא קודם השגת הדבר הנאהב וכשישיג ממנו מעט ישמח בו אלא שיכפל הצער עד שישגורו כלו אחר שהוא אפשרי ההשגה אליו וכשישיג כלו תפסק האהבה וישקוט החשק, אבל אהבת הש"י ישמח האדם במועט המושג להיותו משער גורל מעלת הדבר המושג ויתעננ בו בלי שום תוספת צער אחר היותו יודע שהוא יתברך נסמך ההשגה, ולזה יתעננ במעט המושג ממנו תענוג נפלא וכל מה שתתקוף ההשגה תתקוף האהבה והתענוג, וא"ל לאהבה הזאת שתתקוף ותפסק להיות הדבר הנאהב בב"ת וכל מה שישג ממנה מדרגה מה יתעננ בו ויגדל הכוסף להשיג יותר וכן לבלתי תכלית, ולזה א"ל שתפסק אבל ישמח תמיד במעט המושג ממנה כמו שבארנו בפרק מ"ז מהמאמר השני, כי כפי גורל מעלת הדבר המבוקש תגדל השמחה והתענוג יותר בדבר המושג ממנו. ובעבור זה אף אם יגיע אל האדם מורח גדול בדישתו האהבה וההשגה הזאת לא בעבור זה ימנע מלדרוף אחריה בהיותו משער התכלית הגדול המושג, וכל שכן כי העובר מאהבה אין לו לחוש להתועלת ולא לנוק יגיע לו בעבודתו כי אין כונתו אלא לעשות רצון האהוב בלבד לא יחוש לשורת או נוק יגיע לו ובלבד שיגיע התועלת אל האהוב. הלא תראה יתונת כי באהבתו את דוד המלך לא היה חושש להפסד המלוכה שהיה סמל בדיוות דוד חי כמו שאמר לו שאול כי כל הימים אשר בן ישי חי על האדמה לא חקן אותה ומלכותך (שמואל א' כ') אבל כונתו להיות להגיע התועלת אל דוד שהיה אהובו ואף אם היה מיוק לעצמו חור דרך האהבה הגמורה אשר מצד האהוב בלבד כי האהבה שהיא בעבור התועלת אל האהבה תרמה אל האהבה שיאהב האדם הבהמות בעבור התועלת הגדול המגיע אליו מהן, והאהבה שהיא בעבור השמירה מן הנזק תרמה אל האהבה שיאהב האדם הכלבים כי האדם יאהב הכלבים בעבור שמירתם אותו מהנזק. ואולם האהבה הגמורה היא אשר יאהב האדם את האהוב מצד האהוב בלבד ואין בלבו תכלית אחר רק לעשות רצון האהוב כי לא יאהב את האהוב (ג) לסבה אחרת זולתו, לפי שהאהבה שהיא תלויה בסבה אחרת תשתנה ותפסק כאמרם ז"ל (פסוק ס"ו) כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה. אבל האהבה שהיא תלויה באהוב בלבד מבלי סבה אחרת תהיה קיימת כל זמן שיהיה האהוב קיים, ולהיות הש"י קיים תמיד תהיה האהבה אליו קיימת ובלתי תפסק. והאהבה הזאת אשר היא מצד האהוב לא תהיה אלא בבעלי שכל ובינה, כי האהבה שיאהב האדם את חברו מצד עצמו אינה אלא מצד השכל אשר בו, ולזה אם ישנתה האהוב או ימות תפסק האהבה כי הנפש תברת מן הגוף המת לפי שאין שם הדבר האהוב. ולהיות זאת האהבה המשובחת שבמיני דאהבות ולא תמצא אלא בבעלי שכל ובינה (ג) ישובת האדם או יגונה עליה ועל כן צריך שלא יתערבב בה שום צד הכרח כלל כי לא

שרשים

פרק לו כמיני ההשגות המתחלפות. כפי גודל ההשגות ודיונים יכיה
התענוג : (ג) לסבה אחרת זולתו. מליו טעם אחר שאין בעצמות האהוב : (ג) ישנת האדם מן יגונה

ספר מאמר שלישי פרק לו ז' העקרים קלח 275

לא ישובת האדם או יגונה על הדבר המוכרח (ז') אבל על הדבר שהוא בחייו עליו מכל וכל, ולזה נשתבת אברהם אבינו בזה הזמן מן האהבה סוולתו עד שקראו הכתוב אברהם אהבי לפי שלא היה בלבו תכלית אחרת רק לעשות רצון הש"י האהוב ולא היתה שם סבה אחרת תכריח אותו על כך שהרי לא נתערב בפעל העקידה שום צד הכרח כלל כי אפילו מצות הש"ת לא היתה מכרחת אותו וזה דבר באורו רבותינו ז"ל (נרדמים כנס פסוק י"ו) על פסוק ה' ידאה וגו' (נרדמים כ"ג) אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא רבנו של עולם גלוי וידוע לפניך שבשעה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק והעלתו לי לעולה הייתי יכול לוסי' ולא כבר אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (ס"ה) ולא אמרתי כן אבל בבשתי רחמי ולא הרהרתי אחר סדותיך. שדימה מזה מפורש שאפילו מצד מצות הש"ת לא היה אברהם מוכרח אחר שהיה יכול להתנצל על זה ממנו במענה אמתית אם רצה ולא עשה כן אבל כבש רחמי האב על הבן לאהבת השם יתברך. ולזה הוא שנתיחס פעל העקידה אל אברהם ולא אל יצחק עם היותו בן ל"ז שנה בשעת העקידה כפי דעת רז"ל, לפי שאברהם היה יכול להתנצל על זה שלא לעקור את בנו יצחק ויצחק לא היה יכול להתנצל שלא למסור עצמו אם נצטוו על כך, וזוהי הטעם הוא שאנו מזכירים בתפלתנו תמיד עקרת אברהם את יצחק יותר מעקרת כל החסידים והקדושים שמכרו עצמם על קדושת הש"י כגון רבי עקיבא וחבריו וכל הקדושים אשר בכל דור דור, לפי שכל אחד מהם אמנם מסר עצמו על קדושת הש"י לקיים מצות ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל (ויקרא כ"ג) אבל אברהם אפי' מצות הש"י לא היתה מכרחתו על כך וידע והבחין מה שהיה עושה כי יותר מנ' ימים היה משעה שנאמר לו קח נא את בנך עד שעת העקידה שהרי כתוב ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וירא את המקום פרחו (נרדמים כ"ג). והפעל הבחייו הגמור הוא הפעל שכשיעשה אותו האדם וידע וידע לעשות ההפך ויכול לעשותו מבלי שום (ס') מעיק ולא שום מונע אחר ויבחר לעשות הפעל שהוא על זולתו, אבל אם לא ידע ויבחין לעשות ההפך ויפער מה שיפעל בוללת בחינה בין הדבר שהוא ובין הפכו אליו במקרה או מפני ההרגל והמנהג או מפני שאינו יכול לעשות ההפך אין זה פעל בחייו שישוּב האדם עליו אם הוא טוב או יגונה אם הוא רע, אפילו הקרבן שהוא פעל טוב כשיבוא אותו האדם בוללת בחינה בין הטוב וזרע אלא מפני ההרגל והמנהג אינו נחשב לכדום, והוא שאמר בספר קהלת שמור גלגלך כאשר תלך אל בית האלהים (קלח ד') ר"ל שמור שתהיה הליכתך שם בבחינה לא מפני ההרגל והמנהג, ועל זה אמר וקרב לשמוע מתת הכסילים ובה כי אינם יודעים לעשות רע (ס"ט) כלומר כי היות האדם קרוב לשמוע דברי החכמים יותר טוב מן הקרבן שמביאים אותו הכסילים כי על ידי השמיעה לדברי החכמים יכיר האדם ויבחין הטוב מרע ויפעל הטוב בבחינה גמורה מצד שהוא טוב ויתרחקו האנשים מן הרע מצד היוזם יודעים שהוא רע, משא"כ בפעל הכסילים כי אפי' הקרבן שמביאין אינו נחשב לעבודה כי מצד שאינם קרובים לשמוע דברי החכמים אינם מבחינים בין הטוב ובין הרע עד שאינם מבחינים ויודעים לעשות הרע בבחינה מהם, ועל כן אין הפעל הטוב שהוא הקרבן נחשב להם לכלום אחר שאינם עושים אותו בבחינה בין הטוב וזרע כי אינם יודעים לעשות רע ולא יעשו הקרבן מצד שהם בוחרים אותו על הפכו שהוא רע אלא מצד ההרגל והמנהג, ולזה אין ראוי שישוּבנו עליו כי לא ישובת האדם על הפעל הטוב אלא כשהוא יודע לעשות הרע ויכול לעשותו ויבחר לעשות הטוב על זולתו, ועל כן לא ישובת העובר מאהבה אלא כשהיה עובדתו מאהבה גמורה מבלי שיתערב בה שום צד הכרח ולא הרהקת נוק ולא קבלת תועלת כלל, וזאת היא האהבה המענגת שראוי לקבל עליה שכר נצחי בב"ת, ועליה אמר שלמה בספר שיר השירים אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בח יבון, לו (ס"ט סט"ט) כי הבבית א"א שיתן חלופות דבר ב"ת שהוא כל הון ביתו: **פרק לו וראוי שנבאר כאן (ה) אם אפשר שתפול אהבה בין הש"י והאדם כמו שתפול בין האדם והשם, וזה כי יש לאומר שיאמר, כי אמנם יצחק שיאבה האדם את השם מצד אהבת הטוב במה שהוא טוב ואם מצד קבלת התועלת ממנו שהוא מצד המועיל או מצד הערב, אבל הש"י את האדם שאין בו אחת מכל הסבות הללו לא ידומה שאפשר שתהיה ממנו אהבה אל האדם, וזה כי האהבה בין האוהבים תהיה כאשר יתכן (ג) שיאבה האחד לאחר והאחר אליו בין רב למעט, אבל כאשר יהיו בתכלית הפרדתן זה מזה**

שרשים

שיאבה הסס יתנצח את האדם כמו שיאבה האדם את הסס יתנצח: (ג) שיאבה האדם לאחר והאחר אליו בין רב למעט. פי' הן שיאבה התועלת הנגיע לאחר מתנצו רב הן שיהיה מעט

יגונה. כי אינו אללו ע"פ הסכר: (ד) אלל על הדבר שחל בחייו עליו. כלומר רק על הדבר וכו': (ה) מעיק. מכריח: **פרק לו (ה) אם אפשר שתפול וכו' אם אפשר**

עשרת השנים

מעט מכל מקום יז לכל אחר קועלת מחזירו
ולכן מן הראוי הוא שחיה האבה מתאחדת
בניהם. לשון אחר שאבה היא בניהם בין רב
למעט, ורצה אר"ם שהקועלת שקבל רב
מחזירו הוא יותר גדול מהקועלת המגיע לחזירו
ממנו מ"מ אחר שיש לו גם כן איזה קועלת ממנו
ראוי שתפול האבה בין שניהם. פי' אחר בין רב
למעט ור"ל כי א"ל לומר על שנים שהם אובדים
זה את זה שיש להם שותק בניהם מלת רב או
מלת מעט ע"מ שכתאמר בדבדל רב יש בין
לזה או בדבדל מועט וכו' זה הלשון א"ל לומר
כי אם על ד' דברים שיש להם איזה דמיון
בדבר מה ואינם ב' הפכים ממחזי כי מהם שהם
הפכים לא יתכן שיאמר מעלתו בדבדל רב ו
בניהם כאשר הוא מיון מעלתו כי הם בתכלית
המרחק ואין להם שום שייכות זה לזה וא"כ ה"ש
שהוא בתכלית המרחק מן האדם על איזה אופן
תפול האבה מהם? להאדם קול' ג"ל. והאבה
ועקב פי' וז"ל יתכן שהאדם האחד וכו' ר"ל
שש בזה קצת דמיון ולזה יאבה זה לזה מזה

כפר מאמר שלישי פרק לו העקרים קלט 277

יותר מבאב (פ) כי הבן יש בו חלק יותר גדול מהאם לפי (י) שהם יתנו החומר (כ) ואם לפי שהם מורחות בגדולם יותר. והסוג רנ' היא האהבה היחסית והיא ג' מינים. הא' האהבה שבין המלך והעם או המנהיג והמונהגים כמנו כי אין האהבה אשר בין המלך והעם משתנה (ל) בכמות כללי, אבל ביהם וערך, כי ראוי שיהיה המלך נאהב מן האנשים יותר מאהבה אלהים, גם אין המבוקש מאהבת המלך לעם שזה אל המבוקש מאהבת העם למלך, כי המבוקש מן המלך הוא שייטיב לעם בשמירת היושר ביניהם והשלמות עניניהם בשמירת קניניהם באופן נאות ושלם כפי מה שאפשר לו, והמבוקש מן העם הוא שיכבדו את המלך וינשאוהו ויכירו ממשלחו ומעלתו עליהם והטבתו להם וצרכם אליו, ובזה תמשך האהבה מן המלך להטיב לעם ומן העם לכבד המלך ולרוממו. והמין הב' האהבה שבין האב והבן כי מוולת האהבה הטבעית אשר בין המוליד והולד כבר תהיה ביניהם אהבה אחרת יחסית דוכה לאהבת המלך והעם, כי המבוקש לבן מהאב שיעשה עמו מעשה האב להטיב לבנו כפי מה שאפשר לו, והמבוקש מן הבן לאב שיכבדהו. והמין הג' האהבה שבין האיש והאשה, כי מוולת האהבה הטבעית אשר ביניהם כאהבת כל זכר לנקבה לקיום המין כבר תהיה ביניהם אהבה אחרת יחסית דומה לאהבת המנהיג והמונהגים מאתו, כי המבוקש מן האיש שישלים צרכי האשה ויכבדה וישלים חקק כפי מה שאפשר לו באופן הנאות, והמבוקש מן האשה שתשרת את האיש ותכבדהו ותשמור קנינו, ולא תאדב זולתו, ובזה הסוג מן האהבה היחסית ראוי שתהיה אהבת השפל במדרגה אל היותר טוב או יותר גדול מאהבת הגדול אליו, וע"כ יהיה השווי בזה הסוג על יחס וערך לא השווי בכמות. ואהבת השם את האדם הוא מבואר אין שיהיה מן הסוג הא' שיהיה אהבת הרומים, אבל כבר יחשב שתהיה מהסוג השני שהיא האהבה הטבעית. ולזה נמצא מרע"ה ירמח לו שני המינים ממנה אמר הלוא הוא אביך קנך (דברים ל"ג) לרמח (מ) אל אהבת המין הראשון שהיא אהבת האב לבן ואמר הוא עשך ויכוננך לרמח אל המין השני מאהבת האומן למלאכתו, וכן נמצא הנביא בתפלתו רומן אל שני אלו המינים, אמר ועתה ה' אבינו אתה אנחנו החומר ואתה יוצרנו (ישעיה ס"ד) כלומר ומה הצד ראוי שתשגיח בנו לרמח עליו ברחם אב על בנים, וגם מן הצד השני מן האהבה הטבעית ראוי לך שתאהב אותנו כי מעשה ידך כלנו ואפי' החומר אתה יצרתו קודם שתתן בו הצורה השכלית, וזהו שסיים מעשה ידך כלנו כלומר ראוי לך שתשגיח בנו כמו שישגיח כל פועל במעשה ידיו הן שיהיה ראוי או בלתי ראוי. אבל כאשר עניין השגב נמצא שכל זה נאמר בהעברה, כי אין הצורה ולא החומר חלק מן השם כבן מן האב, וגם אחר שפעולתו (ו) במאמר אין לומר שראוי שישתדל לשמור מעשיו כי כל פועל אמנם ישתדל לשמור מעשה ידיו בסבת הטובה אשר בו, ומה הצד הוא (פ) שיהאבו המשווריים שיריהם, אבל מי שלא יפול בו לא טורח ולא עמל לא יפול בו האהבה אשר מזה המין. וע"כ הוא מבואר כי אהבת השם את האדם אי אפשר שתהיה אלא מן הסוג השלישי שהיא האהבה היחסית, וע"כ נמצא הכתוב יתאר הש"י במלך ואב ובעל. במלך כי מלך כל הארץ אלהים (תהלים מ"ו) כה אמר ה' מלך ישראל וגואלו (ישעיה מ"ד) ה' מלכנו הוא וישוענו (שם ל"ג). באב כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו (שם ס"ג) הלוא הוא אביך קנך (דברים ל"ג) וכן רבים. וזה כי כמו שהמלך והאב משלימין צרכי העם והבן ולא יבוקש מהם אלא שיכבדו אותם כמו שאמרנו כן הש"י משלים צרכי האנשים ולא יבוקש מהם רק לתת כבוד לשמו כמו שאמר הכתוב כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו (ישעיה מ"ג) וע"כ נמצא הש"י מאשים את ישראל על שלא היו נוהגים בו כבוד כדרך הבן עם האב כדרך העבד עם אדוניו אמר בן יכבד אב ועבד אדוניו אם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי (מלאכי א') ואע"פ שהוא יתברך אינו צריך שיכבדהו וזולתו כי הוא מולך על כל הכבוד כמו שבארנו בפרק ארבעה עשר (ט) משני, מ"ם דיה מאשים את ישראל על שלא היו נוהגים בו כבוד כראוי (פ) כדי שיהיו מוכנים אל שיחול או ירבו

ש"ש

טורחות. וזה כנגד אהבת האומן: (ל) זכמות כללי. כלומר שאין אהבתם דומים זה לזה לא בגדול ולא בצנין כי חיוס מענין אחד רק לפי היחס והערך שיש ביניהם תהיה אהבתם ג"כ: (מ) אל אהבת המין הראשון. מהסוג השני: (נ) נמאמר. ע"ד דנדר ה' שמים נעשו: (ס) שאלכו המשווריים שיריהם. מזה הטורח: (ע) משני. ממלאכי ה': (פ) כדי שיהיו מוכנים וכו'. לא נעבור כבוד עצמו ותועלתו כי הש"י ח"ט

(ט) כי הבן יש בו חלק יותר גדול מהאם. החלק בגדול והיותר נראה שבו הוא כל מה מהאם וכמו שאמרנו דל' ג' שותקים נאדם קל"ה ואנחנו ואנחנו וכו' אביו מוריע ה' וכן וכו' ואנחנו מורעת האדם וממנו נעור וכנשר והשעירות והדם והשחור שנענין וכו', החלק הזה הוא יותר גדול ויותר נראה מהחלק שבו מהאם וכו' הנהגיו והעצמות והפסדים וכו' וזהו כנגד אהבת המוליד: (י) שס. האהבות: (כ) ואם לפי שהם

ידבק בהם השפע האלהי והשגתו לשמרם ממקרי המערכה אשר לא יחול אלא על המכין עצמו לכך, וזה כשיכבד הש"י כגון לאב ויורא מלפניו כעבר מלפני אדוניו, וכן אמר הנביא אם לא תשמעו ואם לא תשימו על לב לתת כבוד לשמי וגו' ואורותי את ברכותיכם וגו' (ס"ט) תנו לה' אלהיכם כבוד וגו' (י"ט) וכן ידמה הכתוב אהבת הש"י לישראל אל האהבה החסידית אשר בין הבעל לאשה אמר כי בועלך עושיך (ישעי' לו) וארשתך לי באמונה, תקראי אישי (סו"ט) ריבו באמכם ריבו כי היא לא אשתי ואנכי לא אישה (ס"ט) כלומר לפי שלא היתה נודתה כאשר ראוי שתתנהג האשה עם בעלה, חוד להורות כי כמו שהבעל יחוייב להשלים כל צרכי האשה אשר לקח ויחד אותה לו מזולתה מן הנשים, כן ראוי להשלים הש"י כל צרכי ישראל שהם העם אשר בחר לנחלה לו מכל העמים אשר על האדמה, וע"כ ראוי לישראל לאהוב ולכבד אותו ולירא מפניו ולשמור מצותיו וחקיו ושלא לאהוב זולתו כאשר חתויב האשה לכבד את בעלה ולאהוב אותו ולירא מפניו ושלא לאהוב זולתו. ולהורות שאהבת הש"י אל ישראל יוחר מכל אומה ולשון אינה כאהבה ההרמית ולא כאהבה המבעית, אבל אהבה בחיובית נמשכת אל רצון האהוב בלבד בלי שום מעם, כנה הכתוב אהבת הש"י אל ישראל בשם חשק אמר חשק ה' בכס ויבחר בכס (דברים ו') ושם חשק יאמר על הפלגת האהבה בלי מעם, כמו שאהבת האיש אשה מיוחדת מזולתה אע"פ שהיא נאה הימנה יקרא חשק להיותה בלי מעם, אמר הכתוב שכם בני חשקה נפשו בבחכם (נחמ"ס ל"ד) כלומר אע"פ שהוא מוצא אחרת נאה ממנה. וכן אהבת הש"י את ישראל היא כחשק בלי מעם. וכל ספר שיר השירים מיסוד על חקי זה החשק אשר בין הש"י וכנסת ישראל (י) בודד החושק עם הרעה החשוקה בלי שום מעם, ולזה הוא שקרא הכתוב את האהבה הזאת סגולה אמר כי עם קדוש אתה לה' אלהיך כך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגולה מכל העמים אשר על פני האדמה לא מרבכם מכל העמים חשק ה' ואינה נמצאת בו לא מצד הכסות ולא מצד האיכות כן האהבה הזאת ענין סגולה רבק באומה לא מצד הכמות כי לא מרבכם מכל העמים חשק ה' בכס. וגם לבאר שלא היתה מצד האיכות אמר במקום אחד לא בצדקתך וביושר לבבך וגו' כי עם קשה ערף אתה (ס"ט) אבל האהבה הזאת היא כחשק בלי מעם אלא ענין נמשך לרצון החושק בלבד, והוא שהבטית עליהן בשעת מתן תורה בשכר קבלתם התורה, ותתן אם שמעו תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים וגו' (שמות י"ט) כי כמו שסגולת החושק כי המעט המושג אליו מחשוקו יותר נבדר וערב אצלו מדרבה מזולתו כן הש"י מעט העבודה הסניע אליו מאומת ישראל יותר נחשב אצלו מדרבה מאומה אחרת או מכל האומות, וזהו אמרו מכל העמים וגו'. או יהיה אמרו כי לי כל הארץ דבק עם אהם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' כלומר אחר שכל הארץ שלי וכל הממשלות הם ממני אני יכול להבטיח אתכם להגדילכם על כל העמים אשר תחת כל השמים כי ממשלתי גדולת הכל ואין אלה מבלעדי שיוכל לתת ממשיכה לאומה אחרת ולהכנס אע"פ שתהיה יותר גדולה מכם, כי זהו ענין הסגולה כלומר אהבה רבקה בלי מעם ענין החשק, וכן נמצא הנביא מבאר זה אמר אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו (מלאכי ב') כלומר כי האהבה שהוא במאמר בלבד אינה כלום עד שימשכו מן האהוב פעולות מיוחדות על האהבה, וע"כ אמר הלאו אח עשו ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב ואת עשו שנאתי וגו' (שם) ר"ל אע"פ שמצד דרך אהבת האב לבנים היה ראוי שאהבד בעשו כי הוא הבכור ולא עשיתי כן אבל שנאתי ואשים את הריו שממה. וכן נמצא ג"כ כי יפליא הכתוב באהבת הש"י את ישראל כאב לבן מכל צד שאפשר שתהיה האהבה ביניהם, כי בעבור שמדריך האב לאהב בנו הבכור כי הוא ראשית אותו אמר הכתוב בני בכורי ישראל (שמות ד') כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא (י"ט) וכן בעבור שלפעמים יאהב האדם את בנו מצד השירות שבה משירת לפניו כנער אמר הכתוב כי נער ישראל ואהבו (דברים ה') וגם לפי שעשועי שתהיה אהבת האב את הבן מפני חשיבותו שהוא בן יקר או מפני שהוא ילד קטן שהוא משתעשע בו, אמר הכתוב הבן יקר לי אפרים אם ילד שעשועים (י"ט) שנפלי קשורה באהבתו כאב בבן יקר לו או כילד שעשועים עד שמדי דברי בו וזר אוכרז עד, כמו שמדריך האהוב שהוא מתענג בזכירת אהבו ומיד, וע"כ יחווה לומר אותו כשמדבר בו, וגם לגדל חשיבותו בעיני ואהבתי אותו המו מעי לו ונכמרו רחמי עליו כאדם המתפעל מצער בנו. החביב

שרשים

א"ט צריך לך רק שהוא צעור תועלת: הסיורים וסוף לשון רעות וחרדות: (ק) כי כמו
(ג) כדוד עם רעה (מלת דוד לשון אויב וידיד, שהסגולה תמצא דבקה נמין. עד"מ כגון כשחוק
רעה נגזר ממלת רעיתי שזוכר שם צעור
ש"ט

ספר מאמר שלישי פרק לו העקרים קמ 279

החביב לו, וע"כ ראוי לי לרדם עליו כנז שירדם האב על ילד שעשועיו או על הבן והחביב לו, וזהו רחם ארחמנו נאם ה'. ולפי שלא נמצא רחמי שום נמצא על זולתו יותר מרחמי האב על הבן נזכר תמיד בתפלתו אבינו מלכנו יהמו נא רחמך עלינו, כי נאמר אבינו לבקש על הכמרת הרחמים כאב על הבן, ונאמר מלכנו לומר שיש בידו יכולת להושיענו כמלך את עבדיו. ונתבאר בכל זה כי אהבת השי"ת את ישראל היא האהבה יחסית כמלך את עבדיו וכאב לבנים וכבעל לאשה. ולהורות שאהבה זו ענין שכלי וקיים בלתי משתנה אמר הכתוב ואהבת עולם אהבתיך (סג), ונתבאר ג"כ שאהבת האדם את השם אע"פ שהיא מזה הסוג השלישי שהיא אהבה יחסית אפשר שתהיה מכל הפנים ר"ל מצד הטוב או מצד המעיל או מצד הערב, ובעבור זה יחוייב האדם לאהוב את השי"ת תכלית דאהבה, והיותה דאהבה אל השי"ת (ז) תכלית כל התורה לפי שהיא תמשיך אהבת השי"ת אליו על הדרך שכתבנו. וזה מה שרצינו לבאר מענין האהבה. ובכאן נשלם המאמר השלישי שהאב בבאור העקר השני שהוא תורה מן השמים. והשבה לאל אשר עד הנה עזרנו. יתבדך ויתרוסם ויתנשא על כל ברכה ותהלה:

סליק המאמר השלישי. בעזרת אלדו קדושי:

הענתי בכם היום את השמים ואת הארץ החיים וחסות
נתתי לפניך תברכה והקללה ובהרת בחיים למען תחיה אתה
וחרעך, לאהבת את ה' אלהיך לשמנע בקולו ולדבקה בו כי
הוא חייו וארץ יסוד לשבת על האדמה אשר נשבע ה' ונו:

המאמר הרביעי

בבאור העיקר השלישי שהוא חשכר והעונש, והוא התכלית המגיע מפלל התורה ובאור
השרשים המתחייבים לו והדברים הנתלים בו ובשרשים. כבר קדם לנו במאמר
ראשון פרק ט' שהבחירה (ב) והתכלית אינן התחלות לדת האלהית כמה שהיא אלהית,
שהבחירה היא התחלה לכל הפעולות האנושיות, תשעל כן לא סנינו אותנו בכלל השרשים
המיוחדים לדת האלהית, ושהתכלית אע"פ שהוא התחלה לכל הדתות הנימוסיות, מאשר תכלית
דת האלהית מתחלף לתכלית הדתות הנימוסיות שמנו התכלית שהוא חשכר והעונש עקר
לתורה האלהית. אבל בעביר שא"ל לבאר התכלית הזה שהוא חשכר והעונש אם לא יקדם
לנו (ג) הדיעה בבחירה ראוי שנדבר ראשונה בבחירה. ולפי שאי אפשר לבאר הבחירה אם
לא יתבאר ראשונה שורש ידיעת השי"ת הנמצאות, ראוי שנדבר תחלה בידיעת השי"ת הנמצאות
ואחר כך בבחירה ואח"כ נדבר בהשגחה ואחר זה בשכר והעונש הדברים הנתלים בו, שהוא
מבאר שזה הסדר מחוייב כדי לדבר בשכר ועונש, וזה, שאם אין השי"ת ידע הנמצאות
השפלות אין ענין לשכר ולעונש על מעשיהם, ואף אם ידע אותם אם אין האדם בחייו
במעשיו אין ראוי שיענש עליהם או יקבל שכר, ואף אם ידע השי"ת הנמצאות ויהיה האדם
בחיייו במעשיו אם יהיה השי"ת ידע אותם (ג) ידיעה מינית על הדרך שידע את הבעל הי
אם אינו משגיח בפרטי מעשיהם להענישם על כמים ולחת להם שכר טוב בעולם, לא יתכן
להיות בכאן לא שכר ולא עונש. ולזה הוא מבאר שאלו הן' שרש ידיעת השי"ת והבחירה
וההשגחה הם קדמים בדברו לעקר השכר והעונש ונכללים בו, לכן ידע העין בהם ראשונה
ובדברים הנתלים בהם ומסתעפים מהם ואחר כך נדבר בשכר והעונש ובדברים הנתלים בו
כתשובה וזוהית המתים וביאת המשיח, וכל זה בקיצור מופלג כדי שלא יכבד על המעיין
אלא שיספיק לתת ציור אל המאמין בלבד:

לפי

שרשים

ט' מחאחר כנ' ואינו לאדם לא מצד הכמות ולא מצד האיכות: (ר) תכלית כל התורה. שקיים כל התורה כולם איננו כי אם מצד שיהיה להש"י בעבור שהיא תמשיך וכו':
(א) והתכלית. התכלית בשלום: (ב) ידיעה נכחית. שיש לאדם בחירה וכמו שנבאר ויכול שיש להש"י יתנוד ידיעה: (ג) ידיעה מינית. ידיעה כללית: במאמר